

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ**

ЦИПКО Вікторія Віталіївна

УДК 378.017.924

**МЕТОДИЧНА СИСТЕМА НАВЧАННЯ СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ
ДИСЦИПЛІН СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ**

13.00.02.- теорія та методика навчання
(історія та суспільствознавчі дисципліни)

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'V. Chypko', is centered on a light blue rectangular background.

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті педагогіки НАПН України.

Науковий консультант: доктор педагогічних наук, професор
Гупан Нестор Миколайович,
Інститут педагогіки НАПН України
відділ суспільствознавчої освіти,
головний науковий співробітник.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, доцент
Смагін Ігор Іванович,
Житомирський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти, ректор;

доктор історичних наук, професор,
Драч Оксана Олександрівна,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
професор кафедри всесвітньої історії;

доктор педагогічних наук, професор
Ваховський Леонід Цезаревич,
Луганський національний університет імені Тараса
Шевченка, директор Інституту історії, міжнародних
відносин і соціально-політичних наук.

Захист відбудеться 20 листопада 2015 року о 14.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К.26.452.03 в Інституті педагогіки НАПН України за адресою: 04053, м. Київ, вул. Артема, 52-д.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій частині Інституту педагогіки НАПН України за адресою: 04053, м. Київ, вул. Артема, 52-д.

Автореферат розіслано «19» жовтня 2015 року.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради

Т. І. Мацейків

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Суспільствознавчі дисципліни у вищій школі формують світогляд, надають розуміння основ розвитку суспільства та забезпечують розвиток навичок безперервного духовного самовдосконалення. Трансформація суспільствознавчої освіти набирає чималої ваги за необхідності формування громадянина сучасної України в умовах інтеграції національної вищої освіти в європейський простір, переходу до інформаційного суспільства, впливу глобалізації та інтернаціоналізації освіти. Це обумовлює оновлення змісту й номенклатури суспільствознавчих дисциплін, що відображається у зміні навчальних планів, програм та організації навчання. Ці процеси не минули і технічні університети, які готують інженерно-технічних і водночас гуманітарно-орієнтованих фахівців.

Сучасний інженер реалізується в соціумі не лише як професіонал, а й як громадянин, керівник, житель певного регіону і населеного пункту, учасник соціальної взаємодії, суб'єкт соціальних відносин тощо. Велика кількість соціальних ролей, що виконує сучасний фахівець з вищою освітою, актуалізує його потребу у значних за обсягом і різноманітних за змістом і спрямованістю суспільних і гуманітарних знаннях, уміннях і навичках. Лише за наявності такого потенціалу інженер може задіяти свої найкращі інтелектуальні та моральні якості, творчі здібності, які сприяють самореалізації особистості і в професії, і в соціумі.

Протягом останнього десятиріччя зміст суспільствознавчої освіти у ВНЗ, система та методика навчання суспільствознавства студентів були предметом фахової дискусії. За умов імплементації нового закону «Про вищу освіту» у 2014–2015 рр. в експертному і громадському середовищі викладання суспільствознавства також стало предметом обговорення, яке виявило суперечливі думки. Підсумок дискусії було підведено рішенням МОН України забезпечити викладання дисциплін, що формують компетентності з історії та культури України, філософії, української мови із загальним обсягом не менше 12 кредитів ЄКТС (якщо відповідні дисципліни не є профільними) з метою системного формування світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, загальнокультурної підготовки здобувачів вищої освіти.

Враховуючи суспільно-політичні події в Україні, вимоги до формування суспільствознавчої компетентності випускників технічних ВНЗ, участь вищої освіти України в Болонському процесі та надане вищим навчальним закладам право самостійно визначати форми і методи викладання суспільних дисциплін, професорсько-викладацький склад технічних університетів в останні роки стикнувся з необхідністю удосконалення змісту і методик навчання.

Проблеми розвитку вищої освіти України протягом багатьох років є предметом дослідження багатьох вчених. Так, питання оновлення вищої освіти України, зокрема у контексті Болонського процесу, докладно висвітлені в роботах В. Андрущенка, М. Згуровського, С. Калашнікової, В. Кременя, В. Лугового, В. Огнев'юка, П. Сауха, С. Сисоєвої та ін.

Практику створення і реалізації моделі спеціаліста в різноманітних ВНЗ розглянуто у сучасних наукових дослідженнях, пов'язаних з навчально-педагогічним процесом, серед яких праці таких вчених, як: М. Бойченко, З. Гіптерс, Н. Дем'яненко, З. Донець, А. Зорін, В. Карачун, В. Кобченко, П. Куляс, Г. Лесик, О. Олексюк, Г. Онкович, Г. Цехмістрова тощо.

Теоретико-методологічні засади модернізації змісту суспільствознавчої і гуманітарної освіти у середній та вищій школі України останніми роками ґрунтовно досліджувалися фахівцями НАПН України (Н. Гупан, Н. Дівінська, Н. Дем'яненко, Г. Лесик, О. Олексюк, Г. Онкович, О. Пометун, Т. Ремех та ін.).

Ученими-методистами вивчалися проблеми методики викладання суспільствознавчих дисциплін у вищій школі України (Т. Бакка, А. Булда, Б. Гуз, Т. Ладиченко, А. Нікора, Л. Рябовол, А. Старєва, П. Шляхтун та ін.).

Такі дослідники, як Р. Беланова, В. Горохов, Ф. Канак, М. Степко, Г. Фініков та ін., доводять визначний вплив суспільствознавчих дисциплін на формування особистості студента, майбутнього фахівця. Окремі аспекти викладання цих дисциплін у технічних ВНЗ стали предметом дослідження В. Андрущенко, В. Євтуха, І. Зязюна, В. Кавецького, Н. Кічук, Н. Ничкало, С. Сисоєвої, Б. Суся, О. Федорчука та ін.

Але дослідниками досі не запропоновано ефективну методичну систему навчання суспільствознавчих дисциплін у технічних ВНЗ. Досі нерозв'язаними залишаються суперечності між:

- необхідністю вивчення в технічних університетах суспільствознавчих дисциплін та науковою невизначеністю їх оптимальної номенклатури і змісту;
- необхідністю формування у випускників технічних університетів суспільствознавчої компетентності та теоретичною нерозробленістю змісту, структури і шляхів формування цієї компетентності;
- необхідністю забезпечення ефективного викладання дисциплін, що формують суспільствознавчі компетентності, та недосконалістю критеріїв оцінювання рівнів сформованості компонентів суспільствознавчої компетентності студентів.

Таким чином, аналіз нормативно-правових актів, наукових джерел, практики навчання у технічних університетах і необхідність розв'язання зазначених вище суперечностей засвідчили актуальність проблеми та зумовили вибір теми дослідження ***«Методична система навчання суспільствознавчих дисциплін студентів технічних університетів»***.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана у відділі суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України згідно з комплексним тематичним планом досліджень за темою «Науково-методичні засади формування та реалізації оновленого змісту суспільствознавчих предметів в основній школі» (Державний реєстраційний номер 0112U000178).

Тему дисертації затверджено вченою радою Інституту педагогіки НАПН України (протокол № 11 від 24 листопада 2011 р.) і узгоджено в Раді з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 10 від 20 грудня 2011 р.).

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні методичної системи навчання студентів суспільствознавчих дисциплін та експериментальній перевірці ефективності її застосування у технічних університетах.

Відповідно до мети дослідження сформульовано основні **завдання**:

1. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури з'ясувати понятійний апарат дослідження і наукові підходи для визначення теоретико-методологічних засад дослідження.
2. Схарактеризувати особливості навчання суспільствознавчих дисциплін студентів технічного університету.
3. Обґрунтувати концептуальні засади і компоненти методичної системи навчання суспільствознавчих дисциплін у технічних університетах.
4. З'ясувати стан проблеми у масовій практиці навчання і визначити критерії, показники і рівні сформованості суспільствознавчої компетентності майбутніх інженерів.
5. Експериментально перевірити авторську методичну систему навчання суспільствознавчих дисциплін студентів технічних університетів.

Об'єкт дослідження – навчання суспільствознавства як складова підготовки фахівця у технічному університеті.

Предмет дослідження – методика навчання суспільствознавчих дисциплін студентів вищого технічного навчального закладу.

Концепція дослідження. Навчання студентів суспільствознавства розглядається як окремий складний методичний феномен, спеціально організована методична система навчання, коректне застосування якої дозволяє підвищити рівень якості суспільствознавчої освіти в технічних університетах.

Аналіз дефініцій, теорій, що описують підходи до навчання в технічних вишах та вивчення практики навчання суспільствознавства в технічних університетах України дають підстави для наукового обґрунтування авторської моделі методичної системи навчання.

Методична система навчання суспільствознавчих дисциплін студентів технічних університетів як відкрита динамічна педагогічна система має відображати взаємодію викладачів і студентів вищого технічного навчального закладу на основі компетентнісного і діяльнісного підходів, орієнтовану на розвиток особистості студентів засобами змісту суспільствознавчих дисциплін.

Сукупність методичних умов, змісту, форм, методів, засобів, передбачених системою, має бути спрямована на розвиток складників суспільствознавчої компетентності студентів технічних ВНЗ як результату навчання. Оцінювання ефективності застосування авторської методичної системи має бути відповідним меті за підходами та інструментарієм.

Теоретико-методологічною основою дослідження є загально-філософські та психолого-педагогічні положення теорії особистості; філософські ідеї про обумовленість мети і завдань освіти конкретно-історичними суспільними та національними потребами, взаємозалежність розвитку особистості й організації навчальної діяльності, положення вітчизняної педагогічної і психологічної науки щодо гуманізації та

гуманітаризації освіти і виховання; ідеї компетентнісного навчання, концепції діяльнісного й особистісно орієнтованого підходів до навчання, положення законів «Про освіту» і «Про вищу освіту», вимоги «Національної доктрини розвитку освіти України в ХХІ ст.».

Дослідження здійснювалось на основі концепцій та ідей системного, компетентнісного, діяльнісного та особистісно зорієнтованого підходів до навчання суспільствознавства.

Перелік поставлених дослідницьких завдань та особливості предмета зумовили вибір необхідних теоретичних й емпіричних **методів дослідження:**

- теоретичні методи (аналіз і синтез, порівняння, узагальнення, моделювання) використовувалися у процесі вивчення наукових джерел і практики навчання, з метою уточнення змісту основних понять дослідження, у процесі розробки моделі методичної системи навчання, формулювання висновків;

- емпіричні методи (анкетування, спостереження, тестування, бесіда) застосовувалися з метою вивчення рівнів сформованості складників суспільствознавчої компетентності студентів технічних університетів;

- педагогічний експеримент використовувався з метою перевірки ефективності запропонованої методичної системи навчання суспільствознавчих дисциплін студентів технічних університетів;

- методи математичної статистики застосовувались для опрацювання отриманих даних і встановлення кількісних залежностей між досліджуваними явищами і процесами.

Організація дослідження. Дослідження проводилось протягом 2010–2015 років поетапно.

Перший етап (2010–2011 рр.) – (теоретико-аналітичний), на якому аналізувалися основні наукові положення філософської, педагогічної, психологічної, методичної літератури з обраної проблеми; визначалися концептуальні засади, об'єкт, предмет, мета й завдання роботи, виявлявся й уточнювався понятійний апарат дослідження.

Другий етап (2012–2013 рр.) – (аналітико-пошуковий), на якому визначено основні тенденції у розвитку сучасної вищої технічної освіти в Україні, роль і місце суспільствознавчих дисциплін у навчальному процесі технічних університетів та виявлено особливості навчання суспільствознавчих дисциплін у технічних університетах.

Третій етап (2014–2015 рр.) – (формульовано-узагальнюючий), на якому визначено й схарактеризовано компоненти методичної системи навчання суспільствознавчих дисциплін у технічних університетах, проведена експериментальна апробація розробленої методичної системи, узагальнено отримані результати, сформульовано висновки й методичні рекомендації.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота здійснювалась у Аерокосмічному інституті Національного авіаційного університету, Державному економіко-технологічному університеті транспорту, Національному транспортному університеті, Дніпропетровському національному університеті залізничного транспорту ім. академіка В. Лазаряна,

Національному аерокосмічному університеті ім. М. Є. Жуковського «Харківському авіаційному інституті».

Загалом у формувальному етапі експерименту брали участь понад 500 студентів зазначених вище технічних університетів. До участі в експерименті відповідно долучалося 35 викладачів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше* здійснено комплексний аналіз навчання суспільствознавчих дисциплін у технічних університетах України, визначено і охарактеризовано основні тенденції розвитку, ролі та місця як складової вищої технічної освіти;

проведено дослідження сучасної суспільствознавчої освіти у технічних університетах як суспільно-педагогічного феномену, схарактеризовано її структуру, визначено і розкрито сутність впливу зовнішніх і внутрішніх чинників на її зміст, виявлені особливості окремих навчальних дисциплін, обумовлені специфікою різних наук;

досліджено теорію і практику навчання суспільствознавчих дисциплін у технічних університетах України, виокремлено та охарактеризовано мету, зміст, форми, види, методи і засоби навчання студентів технічних ВНЗ суспільствознавчих дисциплін;

розроблено, виходячи з вимог Державного стандарту та навчальних програм, показники (індикатори) суспільствознавчої (в єдності когнітивної, діяльнісно-процесуальної, мотиваційно-ціннісної складових) компетентності студентів, визначено на їх основі критерії визначення рівнів сформованості складників компетентності учнів у навчанні окремих дисциплін;

сформульовано поняття «методична система навчання суспільствознавчих дисциплін» та обґрунтовано методичні умови її запровадження, серед яких: 1) урізноманітнення видів навчальної діяльності студентів шляхом надання переваги семінарським, практичним заняттям, індивідуальній роботі перед лекційними заняттями; 2) систематичне використання активних та інтерактивних методів в усіх видах навчальних занять; 3) послідовна реалізація міжпредметних зв'язків при вивченні суспільствознавчих дисциплін, насамперед через формування у студентів наскрізних категорій і понять, системостворюючих ідей, наступності у використанні методів навчання; 4) акцентування уваги на формуванні компонентів суспільствознавчої компетентності (когнітивного, процесуально-діяльнісного, мотиваційно-ціннісного) при визначенні цілей і завдань навчання всіх дисциплін; 5) спеціальна підготовка викладачів до формування суспільствознавчої компетентності студентів технічних університетів;

теоретично обґрунтовано методичну систему навчання студентів суспільствознавства як впорядковану відповідно до методичних умов, навчальної мети сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених методів, форм і засобів планування, організації, контролю і коригування навчального процесу, спрямованого на формування суспільствознавчої компетентності;

розроблено й експериментально перевірено модель методичної системи навчання суспільствознавчих дисциплін майбутніх інженерів.

У дослідженні *удосконалено* положення про особливості навчання суспільствознавчих дисциплін у технічних університетах, концептуальні засади методичної системи навчання суспільствознавчих дисциплін у технічних університетах, інструментарій для вимірювання рівнів сформованості складників суспільствознавчої компетентності студентів, додатково обґрунтовано ефективну методичну систему навчання суспільствознавчих дисциплін у технічних університетах.

Подальшого розвитку набув понятійний апарат сфери навчання суспільствознавства, зокрема поняття: «суспільствознавчі дисципліни», «методична система навчання суспільствознавчих дисциплін студентів технічних університетів», «мета сучасної суспільствознавчої освіти у технічних університетах», «суспільствознавча компетентність студентів», «зміст суспільствознавчої освіти у вищій школі».

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що вони можуть бути використані укладачами навчальних програм із суспільствознавчих дисциплін для вищої школи, професорсько-викладацьким складом суспільствознавчих кафедр технічних університетів у процесі підготовки, організації та реалізації навчального процесу.

Положення і висновки дисертації можуть сприяти науково обґрунтованій розробці методичних рекомендацій щодо викладання суспільствознавчих дисциплін у технічних ВНЗ.

Розроблена методична система навчання суспільствознавства студентів технічних університетів може використовуватися викладачами ВНЗ у процесі викладання методики викладання суспільствознавчих дисциплін.

Результати дослідження впроваджені у процес навчання Аерокосмічного інституту Національного авіаційного університету (довідка про впровадження № 12 від 10.04.2015 р.), Державного економіко-технологічного університету транспорту (довідка про впровадження № 2/254-0336 від 15.04.2015 р.), Національного транспортно університету (довідка про впровадження № 831/01 від 09.04.2015 р.), Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна (довідка про впровадження № 10/36-4зн від 23.04.2015 р.), Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківського авіаційного інституту» (довідка про впровадження № 38-03/790 від 28.04.2015 р.).

Вірогідність отриманих результатів забезпечена методологічною і теоретичною обґрунтованістю вихідних позицій; використанням методів дослідження, що відповідають визначеній меті, предмету та завданням; поєднанням якісного і кількісного аналізу експериментальних даних; репрезентативністю вибірки і використанням методів математичної статистики у процесі експериментальної перевірки методичної системи навчання студентів суспільствознавчих дисциплін.

Апробація результатів дослідження здійснювалася:

– на міжнародних конференціях: «Evropska veda XXI století» (Прага, 2008), «Naukowym progres na rubiezy tysiacleci» (Пшемисль, 2008), «Veda: teoretika i praxe» (Прага, 2008), «Moderní vymoženosti vedy – 2010» (Прага, 2010),

«Nastoleni moderni vedy» (Прага, 2010), «Vedecky pokrok na rozmezi tisíciletí – 2010» (Прага, 2010), «Ключови въпроси в съвременната наука» (Софія, 2011), «Wykształcenie i nauka bez granic» (Пшемисль, 2012), «Aktualni vymoženosti vedy – 2013» (Прага, 2013), «Veda a vznik – 2013/2014» (Прага, 2014), «Science without borders» (Шеффілд, 2015);

– на *всеукраїнських конференціях*: «Актуальні питання методики викладання суспільних дисциплін в умовах розбудови сучасної школи» (Суми, 2011), «Кіровоградська сесія I Всеукраїнської науково-практичної конференції» (Кіровоград, 2012), «Бердянська сесія I Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю» (Бердянськ, 2012), «Сучасні соціально-гуманітарні дискурси» (Дніпропетровськ, 2012), «Дніпропетровська сесія II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю» (Дніпропетровськ, 2013), «Науковий діалог «Схід-Захід»» (Бахчисарай, 2013), «Педагогічні традиції та інновації в сучасному освітньому просторі» Всеукраїнська науково-практична конференція (Мукачеве, 2013), «Сучасні соціально-гуманітарні дискурси» (Дніпропетровськ, 2014), «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (Кіровоград, 2014), «Сучасні соціально-гуманітарні дискурси» (Дніпропетровськ, 2015);

– на *регіональних конференціях*: «LXVIII наукова конференція професорсько-викладацького складу, аспірантів, студентів та структурних підрозділів НТУ» (Київ, 2012), «LXIX наукова конференція професорсько-викладацького складу, аспірантів, студентів та структурних підрозділів НТУ» (Київ, 2013), «LXXI наукова конференція професорсько-викладацького складу, аспірантів, студентів та структурних підрозділів НТУ» (Київ, 2015).

Основні положення й результати дослідження доповідалися та обговорювалися на засіданнях лабораторії суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України (2013–2015 рр.).

Публікації. Результати дослідження відображено в 29 публікаціях, зокрема 1 монографії, 22 статтях у фахових виданнях, у 6 зарубіжних виданнях, у 6 навчально-методичних вказівках.

Кандидатську дисертацію «Формування гуманістичних цінностей студентів культурно-мистецьких спеціальностей у процесі навчання суспільствознавчих дисциплін» (спеціальність: 13.00.02. – теорія і методика навчання (історія та суспільствознавчі дисципліни) було захищено у 2007 р., її матеріали у тексті докторської дисертації не використовувалися.

Структура дисертації. Дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел з 489 найменувань на 60 сторінках. Містить 31 таблицю, 14 рисунків. Додатки подано на 97 сторінці. Загальний обсяг дисертації становить 534 сторінки, основний текст дисертації викладено на 368 сторінках друкованого тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження і доцільність обраної теми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, концептуальні засади дослідження, охарактеризовано наукову новизну та практичну значущість здобутих результатів, визначено особистий внесок здобувача, обґрунтовано вірогідність одержаних результатів та відображено їх апробацію.

У розділі першому **«Теоретико-методичні основи дослідження»** проаналізовано поняттєво-термінологічний апарат дослідження, визначено основні тенденції у розвитку сучасної вищої технічної освіти в Україні, з'ясовано потенціал суспільствознавчих дисциплін у навчанні студентів технічних університетів.

Проведені дослідження дозволили виявити необхідність аналізу і трактування вихідних понять дисертації «суспільствознавчі дисципліни» і «методична система», як і низки інших понять і термінів сфери професійної підготовки та організації навчальної діяльності у ВНЗ, які в педагогічній науці досить багатозначні.

Опорним поняттям для визначення сутності предмета дослідження є поняття **«суспільствознавство»**, під яким у широкому значенні розуміють сукупність знань про людину і суспільство, які формуються на основі низки суспільних наук, насамперед історії, соціології, економічної теорії, політології, правознавства тощо. Відповідно, під поняттям **«суспільствознавчі дисципліни»** маємо на увазі комплекс навчальних дисциплін, зміст яких сформовано на основі суспільних і соціальних наук (гуманітарних і соціальних за новим переліком галузей знань і спеціальностей від 2015 р.). Згідно цього переліку, до нормативних дисциплін соціально-економічної підготовки для бакалаврів технічних напрямів віднесено історію України, історію української культури, філософію і такі вибіркові навчальні дисципліни соціально-економічної підготовки як політологія, соціологія, релігієзнавство, основи конституційного права, економіка, історія науки і техніки.

Як свідчить аналіз джерел з проблеми, навчання цих дисциплін має стати дієвим інструментом реалізації мети сучасної вищої освіти – всебічного розвитку людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвитку її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей; формування громадян, здатних до активної творчої професійної діяльності; збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, освітньо-культурного потенціалу народу, забезпечення потреб суспільства у висококваліфікованих фахівцях. Досягнення цієї мети потребує створення певної системи навчання суспільствознавства у вищій школі, зокрема технічній, яка забезпечить поступовий, поетапний рух до її практичного втілення. Компонентами такої методичної системи є: мета, зміст, методи і засоби, організаційні форми навчання та результати навчання, що перебувають між собою у специфічних взаємозв'язках. Причому, ці взаємозв'язки для різних предметів можуть бути різними й залежать від специфіки предмету. Крім того,

компоненти методичної системи можуть залежно від умов з часом змінюватися, перебувати у розвитку, відповідно їй перебудовуються зв'язки між ними.

Отже, поняття *«методична система навчання суспільствознавчих дисциплін студентів технічних університетів»* можна визначити як складну, відкриту динамічну педагогічну систему, що відображає упорядковану у часі і просторі взаємодію викладачів і студентів вищого технічного навчального закладу на основі компетентнісного і діяльнісного підходів, орієнтовану на розвиток особистості студентів засобами змісту суспільствознавчих дисциплін.

Метою сучасної суспільствознавчої освіти у технічних університетах як важливого компонента методичної системи є підготовка випускника-фахівця як громадянина України й активного суб'єкта соціальних, політичних, економічних відносин на основі формування світоглядних і суспільних орієнтирів, громадянської активності та життєвих принципів у процесі навчання нормативних і вибіркового гуманітарних і соціальних навчальних дисциплін. Змістом суспільствознавчої освіти є обумовлена освітньою метою система відомостей суспільних наук, що забезпечує формування знань, умінь і навичок, професійних, світоглядних, громадянських якостей особистості майбутнього фахівця з урахуванням перспектив і потреб розвитку суспільства. Засвоений зміст трансформується в результати навчання – сукупність знань, умінь, навичок, інших компетентностей, набутих студентом у процесі навчання за певною освітньо-професійною, освітньо-науковою програмою, які можна ідентифікувати, кількісно оцінити та виміряти. Організацію навчання як компонент методичної системи складають методи, форми і засоби навчання суспільствознавчих дисциплін.

Логіка дослідження обумовила необхідність уточнення таких понять сфери професійної підготовки фахівців у вищій школі як професія (фах), кваліфікація, кваліфікаційна спеціалізація та освітньо-кваліфікаційна характеристика, які використовуються у дисертації у процесі визначення і вимірювання результатів навчання. Важливим у цьому переліку є також категорія компетентність, під якою розуміємо здатність фахівця кваліфіковано виконувати певні види робіт у межах конкретної професії (вміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію), досягаючи високих кількісних і якісних результатів праці на основі його професійних знань, умінь і навичок.

Дослідження показали, що вища технічна освіта на теренах України має давнє історичне коріння. За більш ніж 250-річний вік вона увібрала в себе традиції кращих європейських інженерних шкіл. В основі її – поєднання фундаментальної природничої підготовки з математики, фізики, хімії та інших дисциплін із загально інженерною та отримання професійно-практичних навичок на виробництві та в наукових установах. Сьогодні вона переживає період трансформації, важливими напрямками якої є гуманітаризація – перехід освіти до цілісного сприйняття світу і культури, до формування гуманітарного, системного мислення, формування фахівця культурною людиною, свідомим громадянином, – і гуманізація – зміна спрямованості всієї системи навчання та його цілей у бік виховання неповторної, яскравої індивідуальності, унікальності духовно-моральної особистості. Професійна підготовка повинна поєднуватися

із формуванням гуманітарної культури студентів і утвердженням гуманістичних пріоритетів у їх свідомості.

Вітчизняні та західні вчені пов'язують перспективи розвитку освіти у ХХІ ст. із розбудовою демократичних та інтеграційних парадигм, що за своїм ідеологічним вектором зорієнтовані на гуманістичні цінності сучасної Європи, з «укладанням» нового соціального контракту, котрий відповідав би імперативам ХХІ ст. Ці процеси актуалізувались в Україні у зв'язку із курсом на інтеграцію у європейський освітній простір, приєднанням до Болонського процесу. Вирішення нових завдань обумовило обґрунтування відповідних стратегій з урахуванням особливостей національної системи освіти й формування реальних шляхів її зближення з європейською, насамперед переосмислення структури навчального процесу, забезпечення його гнучкості, створення всіх умов для повноцінної самостійної роботи всіх студентів тощо.

Сучасне оновлення вітчизняних технічних університетів опредметнюється в нарощуванні науково-педагогічного потенціалу факультетів (кафедр) цих закладів, адаптації навчально-методичної діяльності до інновацій та реформ у сфері освіти, орієнтації на задоволення суспільних потреб у підготовці висококваліфікованих фахівців, інтеграції університетів у європейський і світовий освітній й науковий простір, формуванні професійного науково-педагогічного складу, забезпеченні соціального захисту працівників та студентів, розвитку партнерських відносин із спорідненими факультетами (кафедрами) вищих навчальних закладів України, освітніми та науковими установами. Складовими нової парадигми української вищої технічної освіти є: випереджальний розвиток, орієнтований на нові потреби суспільства; вироблення нової системи цінностей у молоді і нових відносин між викладачем і студентом; формування такої мотивації навчання студентів, яка орієнтована на актуалізацію власної системи цінностей; подолання технократизму освіти; забезпечення освітнього процесу новими методиками із гуманістичним спрямуванням; орієнтація на цілісно-розумовий та морально-естетичний зміст навчання, привнесення в нього елементів духовної самобутності та реальної самодіяльності.

Здійснений аналіз великого масиву джерел дає підстави стверджувати, що основними тенденціями у розвитку сучасної української вищої технічної освіти є:

- компетентнізація навчання;
- спроба переходу до оцінювання якості вищої інженерної освіти за рівнем виконання комплексу освітніх завдань (навчальні досягнення, соціалізація випускників, яка передбачає оволодіння навичками орієнтації та функціонування в сучасному суспільстві, розвиток громадянської свідомості) за умов відповідності освітніх послуг вимогам споживачів, додержання нормативних вимог щодо умов навчання, виконання освітнього стандарту;
- гуманітаризація та гуманізація навчання майбутніх інженерів, подолання технократизму освіти шляхом вироблення нової системи цінностей у

молоді і нових відносин між викладачем і студентом; формування такої мотивації навчання, яка орієнтована на актуалізацію власної системи цінностей;

- суттєве оновлення змісту (включення до навчальних програм управлінських, економічних та правових знань, поглиблене вивчення інформаційних технологій, основ інтелектуальної власності, іноземних мов тощо) та методики навчання (принцип «створи», замість принципу «повтори»).

Проведені теоретичні розвідки дозволяють стверджувати, що дискусії щодо співвідношення гуманітарного та природничо-наукового знання у підготовці фахівця точаться вже протягом двох століть. Причому теоретична полеміка здійснює значний вплив на реальні процеси модернізації змісту університетської освіти. Наприклад, за радянських часів, незважаючи на перевагу у викладанні природничих і технічних дисциплін у вищій технічній школі, склалась досить струнка система навчання суспільствознавства. Звичайно, вона була вкрай заідеологізованою і вибудовувалася на ідеологічних догмах. Але, з іншого боку, до її позитиву варто віднести ретельно продуманий принцип безперервності – визначення більш-менш оптимального місця кожної з навчальних дисциплін у часовому проміжку, єдину систему змісту і методики викладання.

У перші пострадянські роки стався радикальний зсув у викладанні всього циклу суспільствознавчих дисциплін. Потрібно було подолати їх заідеологізованість, спрямувати на загальнолюдські цінності і національні українські традиції. Саме в такому контексті розроблялися і впроваджувалися в минулі роки у навчальний процес курси вітчизняної історії, соціології, економіки, філософії та культурології на початку періоду незалежності.

Згодом у нормативних документах щодо освіти («Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 р.» та «Національна стратегія розвитку освіти на 2012-2021 роки») на перший план було висунуто як провідне завдання кожного вищого закладу освіти загалом, а технічного зокрема, всебічний розвиток молоді особистості, котра зможе стати самостійним та повноправним суб'єктом у різноманітті політичних, економічних, соціальних, культурних та інших відносин. У виконанні цього завдання важлива роль відводиться суспільствознавчим дисциплінам, що формують особистість студента-громадянина відповідно до сучасних і реальних вимог нашого суспільства, навчаючи її логічному, історико-філософському мисленню, прищеплюють навички політичного і соціально-економічного аналізу процесів, які відбуваються, розкривають особливості культурного розквіту нашого швидкоплинного світу. Причому сучасні мета і завдання навчання суспільствознавчих дисциплін в технічних університетах поступово мігрують від розвитку загальної культури фахівця до окремого важливого компонента суто професійної підготовки.

Отже, навчання студентів технічного університету суспільствознавчим дисциплінам має забезпечити вирішення насамперед наступних завдань:

- підготувати спеціаліста для ефективної самостійної діяльності в сучасному економічно-правовому та соціокультурному середовищі, компетентність якого буде сприяти процесам євроінтеграції України;
- допомогти молодій особі оволодіти основами знань про людину та суспільство, усвідомити найважливіші гуманістичні цінності та традиції нашого суспільства;
- сприяти розумінню студентами природи суспільних та міжособистісних відносин, їх соціокультурних та інших аспектів і характеру можливих конфліктів;
- створити умови для опанування студентами певної сукупності знань і умінь, що лежать в основі формування особистої громадянської позиції, які допомагають виробити власну політичну позицію,
- активізувати залучення молоді до політичного життя країни, в умовах переоцінки цінностей та формувати морально стабільного та відповідального за свої вчинки громадянина.

Від 2003 року реалізація завдань суспільствознавчої підготовки студентів технічних університетів України забезпечується різними навчальними дисциплінами, серед яких провідне місце посідають історія України, філософія, соціологія й політологія. Причому кожна з них, враховуючи особливості змісту, конкретизує і доповнює можливості розв'язання зазначених завдань.

У розділі другому *«Навчання суспільствознавчих дисциплін у технічних університетах»* висвітлено трансформації змісту і структури суспільствознавчих дисциплін у вітчизняній вищій технічній освіті за часів незалежності, схарактеризовано мету і зміст навчання суспільствознавчих дисциплін у технічному університеті, визначено місце історичної складової у суспільствознавчій освіті студентів технічних університетів.

Аналіз джерел свідчить, що на початку 90-х рр. ХХ ст. українська вища школа успадкувала радянську модель суспільствознавства, яка структурно була сформована на початку 60-х рр. ХХ ст. Вона характеризувалась обмеженим переліком суспільствознавчих дисциплін із жорстко фіксованим ідеологізованим змістом, що викладались у певній послідовності: історія КПРС, філософія, політична економія, основи наукового комунізму. Цей підхід у часи перебудови (друга пол. 80-х рр. ХХ ст.) викликав незадоволення більшості студентів і викладачів та сприяв швидкому падінню авторитету цих дисциплін.

Вже наприкінці 80-х – на початку 90-х років почалися якісні зміни у процесі. Насамперед змінився перелік дисциплін, що викладались: з'явилися «Соціально-політична історія ХХ століття», «Філософія», «Політична економія», «Проблеми теорії сучасного соціалізму». З урахуванням профілю вищів, національних і регіональних особливостей, інтересів і побажань студентів вводилося викладання на факультативній або обов'язковій основі курсів «Соціології», «Політології», «Соціальної психології», «Історії та теорії релігії та атеїзму». Паралельно почалася деідеологізація змісту суспільствознавчих дисциплін. Відбувалися значні зміни ціннісних акцентів: від абсолютного пріоритету держави до пріоритету людини у суспільно-політичних та соціально-економічних відносинах. Розширювались права

університетів у викладанні. Їм дозволялось визначати послідовність та обсяги вивчення суспільствознавчих дисциплін, зміст і форму іспитів, видавати навчальну літературу, організовувати необхідні структурні підрозділи тощо.

Після здобуття Україною незалежності значна кількість технічних ВНЗ країни почала відмовлятися від викладання суспільствознавчих дисциплін, що сприяло технократизації та дегуманітаризації підготовки фахівців. Але після втручання Міністерства освіти України було визначено необхідним викладання в університетах на варіантній основі п'яти базових дисциплін з таких напрямів: історичного, філософського, економічного, соціально-політичного, культурологічного. Вже з 1994 року було передбачено в освітньо-професійних програмах вищої освіти цикл гуманітарних та соціально-економічних дисциплін як складову нормативних (обов'язкових) навчальних дисциплін (поряд із циклами фундаментальних та професійно орієнтованих дисциплін).

У 2009 р. встановлювався новий перелік нормативних дисциплін гуманітарної та соціально-економічної підготовки для бакалаврів усіх напрямів (спеціальностей), в який входили українська мова, історія України, історія української культури, іноземна мова, філософія. Решту часу циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки (крім відведеного на нормативні дисципліни) було зараховано до вибіркової частини змісту освіти. Вибіркові дисципліни надавались студентам на вибір із переліку, який пропонує вищий навчальний заклад.

Зміни у переліку і структурі суспільствознавчих дисциплін супроводжувались змінами у методології від моноконцептуальності до методології плюралізму, толерантності, відкритого діалогу з іншими підходами, точками зору, обґрунтуваннями.

У контексті входження до Болонського процесу постало питання переосмислення ролі і місця суспільствознавчої освіти у ВНЗ технічного профілю. На думку фахівців сьогодні суспільствознавчі дисципліни покликані виконувати низку нових важливих функцій, серед яких ідеологічна (пов'язана із трансляцією системи цінностей та текстів, що відповідне суспільство чи держава вважає за необхідне для засвоєння); функція розвитку (зорієнтована на формування особистості із широким колом знань та інтересів та з критичним мисленням); практична (спрямована на засвоєння навичок, корисних для професійної діяльності).

Цьому сприяють зміни у змісті професійної діяльності сучасного інженера: підвищується необхідність урахування впливу психологічних факторів на різні сторони взаємодії людини з машиною в «людино-машинних» системах. Перед інженером виникають завдання удосконалення робочих місць операторів; вивчення впливу психологічних факторів на ефективність систем «людина-машина», у тому числі економічного ефекту різних інженерно-психологічних розробок. Відбувається ускладнення інженерної діяльності пов'язане також з новими умовами колективного кооперування праці. Зростає роль психологічних факторів міжособистісного трудового спілкування, вміння фахівців контактувати в умовах складного наукомісткого виробництва, лавиноподібних потоків інформації і дефіциту часу. Збільшується вимогливість особистості і

колективу в цілому до обирання керівником обґрунтованих методів управління, до розуміння місця і ролі фірми, підприємства, господарського товариства в економічному секторі, в галузі, в економіці держави. Підвищуються вимоги до соціальної відповідальності керівника за працівників, соціальну інфраструктуру підприємства, населеного пункту, регіону тощо. Звідси випливає посилення уваги до соціологічних, політологічних, економічних, психологічних знань і вмінь випускника технічного університету.

Відбувається зміна самого об'єкта пізнання технічних і технологічних наук з традиційного інженерного у якісно новий, який включає людину як органічно невід'ємну складову своєї цілісності. Це перетворює технічне пізнання в акт пізнання і самопізнання людини, адже без цього, без усвідомлення психологічних, моральних цінностей, орієнтирів та ідеалів людини, неможливе сучасне технічне пізнання, не кажучи вже про безпеку діяльності сучасного автоматизованого виробництва. Стає актуальним завдання забезпечити «людський вимір» розвитку науки і техніки.

Проведені дослідження свідчать про актуалізацію проблеми збереження «універсальності» освіти в університетах при посиленні вузької спеціалізації, що стосується, в першу чергу, «загальних» суспільствознавчих дисциплін – філософії, логіки, політології, соціології, історії та ін. Особливого звучання ця проблема набуває у зв'язку із загальною ідеєю гуманізації та гуманітаризації сучасної вищої освіти. Вже сьогодні відповідно до освітньо-кваліфікаційних характеристик майбутній випускник технічного університету повинен мати не тільки уявлення про сучасний стан розвитку техніки та інженерії, а й розбиратися в соціальних, геополітичних, економічних причинах, що призводять до змін загального середовища і виникнення нових тенденцій в різних напрямках соціально-технічного розвитку суспільства, що забезпечується змістом всієї сукупності суспільствознавчих дисциплін у сучасному технічному університеті.

Важливою складовою суспільствознавчої освіти у технічних вищих навчальних закладах є обов'язкова навчальна дисципліна «Філософія». Вивчення дисципліни «Філософія» спрямоване на підвищення науково-теоретичного рівня, загальної культури, ерудиції, світоглядної зрілості сучасних спеціалістів; набуття ними комплексу соціальних, гуманітарних, політичних знань і розвиток аналітичного мислення, оволодіння навичками науково-дослідницької діяльності. Оволодіння студентом змістовним мінімумом стандарту з філософії як навчальної дисципліни має сприяти особистісному розвитку студента, його формуванню як фахівця, який не лише виконує на необхідному професійному рівні виробничі завдання, але й не відчужений від універсального сутнісного і проблемного світорозуміння, від духовного світу, етичних й естетичних цінностей. Особистісний розвиток студента має бути орієнтований також на активізацію рефлексивного мислення як найважливішого способу становлення і збереження індивідуальності.

Сучасний зміст курсу філософії дозволяє визначити та проаналізувати найважливіші поняття і розглянути їх численні можливі інтерпретації. Отримавши у процесі найширший вибір можливих підходів та точок зору щодо

основних філософських проблем, студент має самостійно вибрати ту позицію, якій надає перевагу, чи запропонувати свою. Безумовно, такий підхід навчає студента самостійності й дисципліні мислення, бо спирається на формально-логічні закони розгортання думки і забезпечує плюралізм поглядів людей як основу розвитку демократичного суспільства.

У дидактичному відношенні викладання філософії покликане розвивати здібності студентів у напрямі творчого логічного мислення, культивувати послідовність, системність, доказовість, гнучкість мислення, що складає логічну культуру особистості. Ефективність цих зусиль зростає при застосуванні програмованому, цілеспрямованому застосуванні єдиної стратегії і відповідних методичних засобів у стимулюванні творчого мислення студентів. Універсальними дидактичними засобами активізації інтелектуальних творчих потенцій студентів є проблемне навчання, дискусії, обговорення.

Аналіз багатьох публікацій свідчить про те, що фахова підготовка молоді до майбутньої професійної діяльності, зокрема інженерної, була і залишається предметом довгих дискусій та наукових пошуків кількох поколінь вітчизняних психологів. Однак особливої актуальності ця проблема набула нині, у контексті адаптації України до Болонської конвенції. Психологія як навчальна дисципліна в технічному університеті покликана вирішити серйозні завдання у формуванні особистості кожного студента. Серед них розвиток якостей людини, які підвищують її адаптацію в професійній сфері суспільства, формування системи знань, умінь, навичок, які необхідні для конкурентоспроможності випускників ВНЗ, забезпечення належного рівня професійної компетентності і професійної підготовки.

Така дисципліна як політологія посідає у процесі формування гуманістичних цінностей студентів окреме важливе місце, оскільки її зміст закладає підґрунтя для зміцнення у свідомості студентів таких базових цінностей як свобода, демократія, правова держава, громадянин тощо. Її вивчення знаходиться на стику із соціологією, правознавством, історією України. Це потребує врахування і системної реалізації між предметних зв'язків у навчальному процесі, насамперед орієнтованої на формування ціннісної свідомості студента, зокрема у технічних університетах.

Наступна дисципліна у сучасному переліку суспільствознавчих дисциплін – «Соціологія», що запроваджена у навчальні плани більшості напрямів підготовки (спеціальностей) технічних університетів як обов'язкова. Її вивчення спрямоване на створення науково-теоретичного фундаменту, засвоєння методологічних прийомів та категоріально-понятійного апарату, що необхідні студентам для вивчення комплексу соціально-філософських і політичних дисциплін; розвиток аналітичного мислення, загальної культури й ерудиції, отримання навичок організаційної, громадської та науково-дослідницької діяльності. Її зміст передбачає надання студентам знань про соціальну дійсність; структуру, властивості і спосіб функціонування суспільства; характерні риси сучасної епохи та основні тенденції розвитку українського суспільства.

Особливе місце у системі суспільствознавчої освіти у вищій школі посідає навчальна дисципліна «Релігієзнавство», яку визнають важливим засобом підвищення рівня духовної культури особи. Ця навчальна дисципліна покликана дослідити релігію як соціально-культурний феномен суспільства, навчає орієнтуватися у складному релігійному ландшафті світу та країни, вчить толерантності та поваги до віруючих всіх конфесій.

Теоретичний аналіз проблеми підводить до висновку, що одним із актуальних завдань сучасної суспільствознавчої освіти у технічному університеті є формування національної ідентичності учнів, їх приналежності до українського народу, Української держави. Це завдання покладене на історичну складову цього циклу дисциплін, насамперед на такі навчальні дисципліни, як: «Історія України» та «Історія української культури». Навчальна дисципліна «Історія України» та пов'язана з нею «Історія української культури» визначені галузевими стандартами вищої освіти як нормативні дисципліни соціально-гуманітарного циклу для всіх технічних спеціальностей. Зміст історії України складають відомості відповідної науки, викладені у проблемно-хронологічному плані на базі сучасної вітчизняної та зарубіжної науки та культури. Такий зміст дає студентам можливість засвоїти знання про соціально-економічний і політичний розвиток батьківщини з найдавніших часів до сьогодення, проблеми етногенезу українського народу, характерні риси і особливості діяльності суспільно-політичних рухів, партій, об'єднань в Україні, багатомірність історичного досвіду, уроки державотворення і становлення незалежності України на сучасному етапі, її внутрішню та зовнішню політику тощо. У сучасних умовах студентам важливо осмислити її історичний шлях на принципах наукової об'єктивності, без ідеологічних догм і фальсифікацій. Знання з історії України мають велике практичне значення, вони вчать студентів критично, самостійно мислити, вміло аналізувати минуле та сучасне, використовувати історичний досвід для розв'язання актуальних проблем суспільного життя.

У розділі третьому *«Концептуальні основи методичної системи навчання суспільствознавчих дисциплін у технічних університетах»* схарактеризовано зміст навчання суспільствознавчих дисциплін у контексті наукових і програмно-нормативних вимог до його формування, висвітлено форми і методи організації навчальних занять із суспільствознавства у технічних університетах, описано засоби навчання як складову організації навчального процесу, обґрунтовано авторську методичну систему.

Проведені дослідження показали, що методична система навчання суспільствознавчих дисциплін має ґрунтуватися на наукових методологічних (філософських, дидактичних, психологічних) засадах та відповідати нормативним вимогам до навчання у вишах. Нормативне підґрунтя для здійснення навчання суспільствознавства сформоване в законах, зокрема «Про вищу освіту» та в низці підзаконних актів. На основі нормативно-правових положень вишами розробляються пакети програм для навчання студентів з метою формування світоглядних, громадянських якостей особистості випускника, його морально-етичних цінностей.

Очевидно, що основними компонентами будь-якої методичної системи є цілі і зміст навчання. Зміст навчання відображений у комплексі суспільствознавчих дисциплін, що поділяються на дві групи: нормативні і вибіркові. Для побудови нашої системи нами були відібрані такі важливі дисципліни як: «Історія України», «Філософія», «Соціологія», «Політологія», «Історія української культури», які вивчаються у більшості технічних університетів протягом перших двох років навчання у певній послідовності. Цілі і завдання навчання окремих дисциплін, які визначають автори навчальних програм для бакалаврів технічних спеціальностей, можуть бути систематизовані за видами: навчальні (знання), розвивальні (уміння і навички), виховні (прогнозовані ставлення та риси особистості). Це дозволяє говорити про потенціал досліджуваних дисциплін у розвитку суспільствознавчої компетентності студентів.

Разом з тим, аналіз навчальних програм і вимог до знань, умінь і навичок студентів виявив певні неузгодженості між вимогами до різних суспільствознавчих дисциплін навіть у межах одного вищого навчального закладу та в межах однієї дисципліни у різних навчальних закладах. Таке різнобарв'я у підходах знижує ефективність навчання і ускладнює побудову методичної системи.

Формування методичної системи навчання суспільствознавства в межах закладу – технічного університету – передбачає, що навчальні програми дисциплін повинні узгоджено визначати цілі навчання та його завдання з орієнтацією на формування професійної компетентності, компонентом якої є суспільствознавча компетентність. Метою навчання має бути не тільки засвоєння суми певних наукових знань, а й передбачені соціальні та особистісні вміння, навички, орієнтації, мотивація тощо, що сприяють гармонійній соціалізації випускника у професійному середовищі та соціумі.

Функціонування навчального процесу можливе лише за умови поєднання цілей, завдань, змісту, форм і методів навчання. Провідну роль серед форм організації навчання у вищому навчальному закладі відіграють навчальні заняття, самостійна робота, практична підготовка, контрольні заходи. Основними видами навчальних занять у вищих навчальних закладах є: лекція, лабораторне, практичне, семінарське, індивідуальне заняття; консультація.

Аналіз джерел за проблемою дозволяє стверджувати, що провідну роль у навчанні суспільствознавчих дисциплін продовжує відігравати лекція. Разом з тим, у сучасній методичній літературі вказується на слабкі сторони цієї форми навчання і зауважується, що у контексті компетентнісного підходу необхідним є забезпечення під час лекції інтерактивної взаємодії і спілкування зі студентами як рівноправними партнерами, суб'єктами спільної навчально-пізнавальної діяльності; стимулювання активності студентів, розвиток їхнього критичного, творчого мислення шляхом постановки проблемних питань, залучення їх до дискусії, діалогу, висловлювання власних міркувань; постійне здійснення зворотнього зв'язку зі слухачами.

Більш ефективним з точки зору пропонованих нами підходів є така форма навчання як семінар, як вид групових занять з певної наукової, навчальної або

іншої проблеми, що полягає у розгорнутому обговоренні студентами під керівництвом викладача теми, яка вивчається. У практиці університетів з проведення семінарських занять із суспільствознавчих дисциплін напрацьовані різні їх форми, зокрема: запитання-відповіді (колоквіум); розгорнута бесіда, дискусія, на основі заздалегідь врученого студентам плану семінарських занять; усні повідомлення студентів із наступним їх обговоренням; обговорення письмових рефератів, заздалегідь підготовлених окремими студентами і зачитаних на семінарі, тощо.

Процес компетентнісного навчання неможливий без активного набуття студентами необхідних знань, умінь і навичок, ставлень у процесі самостійної роботи. У процесі самостійної роботи студенти, працюючи з навчальною і науковою літературою, закріплюють і поповнюють отриману на лекції інформацію, перетворюючи її на знання. Крім того, самостійно студенти працюють, готуючись до іспитів і заліків, у процесі написання курсових і кваліфікаційних робіт, праць для конкурсів студентських наукових робіт, наукових статей, у студентських гуртках і проблемних групах тощо. Самостійна робота становить значну частину загального обсягу навчального часу студентів, тому від її організації, вибору оптимальних її форм значною мірою залежить ефективність навчально-виховного процесу загалом.

У зв'язку з приєднанням України у 2005 р. до Болонської декларації і переходом до кредитно-модульної системи організації навчального процесу в навчальних планах як форми навчальної роботи почали виокремлювати самостійну роботу студента під керівництвом викладача та індивідуальну роботу викладача із студентом, які передбачають урахування всіх видів навчальної роботи студента і викладача. Зміст індивідуальної роботи викладача зі студентом полягає в розробленні, організації виконання і перевірці індивідуальних теоретичних і практичних завдань; проведенні колоквіумів (співбесід); індивідуальних консультаціях; роботі в студентських наукових гуртках, проблемних групах; участі в студентських наукових конференціях тощо.

Отже, проаналізовані форми і види навчальної роботи у вищій школі, і в технічних університетах зокрема, є важливою складовою методичної системи навчання. Оптимальне поєднання різних форм і видів навчання дає змогу досягнути поставлену навчальну мету і виконати відповідні завдання. Результативність вивчення суспільствознавства значно залежить від ефективного підбору та поєднання форм і видів навчальної діяльності студентів. Слід зазначити, що навіть використання традиційних видів навчальної діяльності, таких як лекція, може за умови перетворення останньої в інтерактивну, використовуватися в умовах компетентнісно орієнтованого навчання. Щодо семінарських і практичних занять, то вони в межах модельованої методичної системи повинні будуватися з урахуванням використання активних й інтерактивних методів навчання.

Теоретичний аналіз свідчить: зміст навчання і педагогічні цілі є визначальними чинниками не лише щодо форм, але й до методів навчання. Зв'язок між методами, змістом і цілями полягає в тому, що методи навчання –

засоби реалізації змісту навчання для реалізації педагогічних цілей. Визначеність методів змістом навчання означає, що кожній навчальній дисципліні притаманні певні методи навчання, навіть викладання різних розділів і тем навчальної дисципліни може потребувати використання неоднакових методів. У будь-якій методичній системі методи навчання виконують пізнавальну, навчальну, мотиваційну та виховну функції і слугують засобами реалізації змісту суспільствознавчих дисциплін для досягнення цілей навчання.

З численних описів і класифікацій методів важливими, з точки зору предмета нашого дослідження, стали виокремлені за джерелом знань (словесні, наочні і практичні), за рівнем організації пізнавальної діяльності студентів (проблемні, творчо-пошукові і дослідницькі) і рівнем їх активності у навчанні (активні та інтерактивні). Серед чинників, що впливають на вибір ефективного методу навчання у модельованій методичній системі, можна виокремити такі: профіль вищого навчального закладу, факультету і спеціальності; характер суспільствознавчої дисципліни; рік (курс) навчання і рівень підготовки студентів групи чи курсу; обсяг навчального часу, відведений на вивчення дисципліни, розділу, теми; форма організації навчального процесу – денна, вечірня, заочна (дистанційна); науковий і педагогічний рівень викладача.

Важливим компонентом методичної системи, який разом з формами і методами утворює організаційну складову, є засоби навчання. Визначаючи концептуальні засади пропонованої системи, потрібно було визначити, які саме засоби навчання варто застосовувати у навчанні суспільствознавчих дисциплін у технічних університетах і чому.

Безумовно провідна роль серед засобів навчання продовжує залишатись за словесно-друкованими засобами, серед яких: підручники, посібники та інша навчальна література, а також наукова література – монографії, статті. Особливістю сучасного етапу їх використання є можливість доступу до них за допомогою різних носіїв інформації, що розширює як можливості їх використання, так і арсенал методичних прийомів викладача з організації відповідної діяльності студентів.

Крім них, у навчальному процесі використовують й інші словесно-друковані джерела: публіцистичні й художні твори, статистичні збірники, повідомлення засобів масової інформації тощо, що є джерелами фактичного матеріалу, який є важливим засобом підвищення переконливості навчального матеріалу, емоційного та виховного впливу викладання суспільствознавчих дисциплін на студентів.

Безумовно, значно розширює можливості сприйняття студентами інформації у навчальному процесі використання засобів наочності. Засоби наочності можуть впливати також на емоції студентів, допомагаючи запам'ятовуванню змісту саме завдяки залученню емоційної пам'яті.

В останні роки навчальний процес у вищій школі набув ознак технологізації. Серед застосовуваних технологій – особистісно орієнтована, технології програмового і проблемного навчання, ділових ігор, проектна, інформаційна, тощо. Але, враховуючи специфіку навчання суспільствознавства

у технічних університетах, вважаємо, що жодна з цих технологій не може бути застосована послідовно у нашій методичній системі, тому використовуємо окремі методи, форми, засоби навчання з різних технологій адекватно принципам формування методичної системи.

Проведені теоретичні розвідки дозволили задекларувати певні теоретико-методологічні засади побудови методичної системи навчання суспільствознавчих дисциплін у технічних університетах, а саме:

1. Побудова методичної системи передбачає штучне виокремлення процесу навчання з навколишнього освітнього середовища. Це виокремлення є абстрагуванням, що враховує реальну єдність методичної системи із освітнім середовищем.

2. Формуючи методичну систему, ми відокремлюємо: а) компоненти системи, б) навколишнє освітнє середовище, в) системоутворюючі зв'язки між компонентами системи.

3. В освітніх системах кожний елемент (підсистема) може розглядатися як самостійна система. І одночасно, досліджувана система є підсистемою освітньої системи вищого порядку. Тому потрібно враховувати, що, працюючи із методичною системою, необхідно постійно тримати на контролі рівень опрацювання проблеми.

4. Якість методичної системи визначається не тільки якістю окремих її компонентів та характером їх взаємозв'язків, а й зв'язками між цією системою й освітнім середовищем.

5. Потрібно враховувати, що методична система має характеризуватися цілісністю (залежністю кожного елемента системи від його місця і функцій в системі), структурністю (функціонування системи зумовлене не стільки особливостями її окремих елементів, скільки властивостями її структури), взаємозалежністю системи і середовища (система формується і виявляє свої властивості в процесі взаємовпливів із середовищем), ієрархічністю (кожний елемент системи, в свою чергу, може розглядатися як система, а система, що досліджується в цьому випадку, сама є елементом більш широкої системи).

Методична система навчання знаходиться в освітньому середовищі, де відбувається постійна взаємодія між суб'єктами навчальної діяльності – викладачами та студентами.

Обов'язково потребують урахування дидактичні принципи організації та функціонування методичної системи навчання. До уваги були взяті такі принципи: науковості, зв'язку теорії з практикою, свідомості, активності й самостійності студентів у навчанні, поєднання індивідуального пошуку знань із навчальною роботою в колективі.

Крім того, потрібно брати до уваги вимоги щодо організації навчання у вищій школі. Ці вимоги містяться в нормативно-правових актах сфери освіти та в навчальних програмах.

Вважаємо, що ефективне навчання суспільствознавства у технічних університетах можливе за умови його здійснення в межах методичної системи, зорієнтованої на розвиток суспільствознавчої компетентності студентів. Така методична система має ґрунтуватися на наукових методологічних засадах та

«вписуватися» в нормативні вимоги до навчання, сформульовані в нормативно-правових актах та документах, що регулюють сферу вищої освіти (стандарти, концепції, програми тощо).

На нашу думку, основними компонентами (елементами) експериментальної методичної системи є методичні умови її функціонування, мета навчання, зміст навчання, організаційний блок, що охоплює види, методи, технології та засоби навчання, результативний блок, що охоплює сформовані у студентів компоненти (когнітивний, операційно-діяльнісний та аксіологічний) суспільствознавчої компетентності.

Проаналізувавши теорію і практику навчання у технічних університетах та взявши до уваги зроблені нами теоретичні висновки, ми прийшли до висновку, що основними умовами функціонування методичної системи навчання суспільствознавчих дисциплін у технічному ВНЗ мають бути такі:

1. Урізноманітнення видів навчальної діяльності студентів шляхом надання переваги семінарським, практичним заняттям, індивідуальній роботі перед лекційними заняттями.

2. Систематичне використання активних та інтерактивних методів в усіх видах навчальних занять.

3. Послідовна реалізація міжпредметних зв'язків при вивченні суспільствознавчих дисциплін, насамперед через формування у студентів наскрізних категорій і понять, системостворюючих ідей, наступності у використанні методів навчання.

4. Акцентування уваги на формуванні компонентів суспільствознавчої компетентності (когнітивного, процесуально-діялісного, мотиваційно-ціннісного) при визначенні цілей і завдань навчання всіх дисциплін.

5. Спеціальна підготовка викладачів до формування суспільствознавчої компетентності студентів технічних університетів.

Вищезазначені міркування дозволили розробити графічну модель пропонованої методичної системи, яка ґрунтовно відображує всі її складники та зв'язки між ними. Конструкція моделі охоплює: мету методичної системи; дидактичні принципи та методичні умови її застосування; середовище навчання; зміст, методи, форми, засоби навчання; результат навчання. Зазначений конструкт існує у єдності таких компонентів як цільовий, методологічний, концептуальний, формувальний і результативний блоки (рис.1).

Застосування розробленої нами моделі методичної системи та визначеного критеріального апарату дає змогу викладачеві узгоджувати мету, завдання, форми і методи роботи, здійснювати контроль навчальної діяльності з метою виходу на визначений результат – розвиток компонентів суспільствознавчої компетентності.

У четвертому розділі - **«Експериментальна перевірка ефективності методичної системи навчання суспільствознавчих дисциплін студентів технічних університетів»** схарактеризовано стан проблеми у масовій практиці навчання суспільствознавства студентів технічних університетів, описано методику реалізації авторської системи навчання суспільствознавства, висвітлено методику організації, хід і результати формувального експерименту.

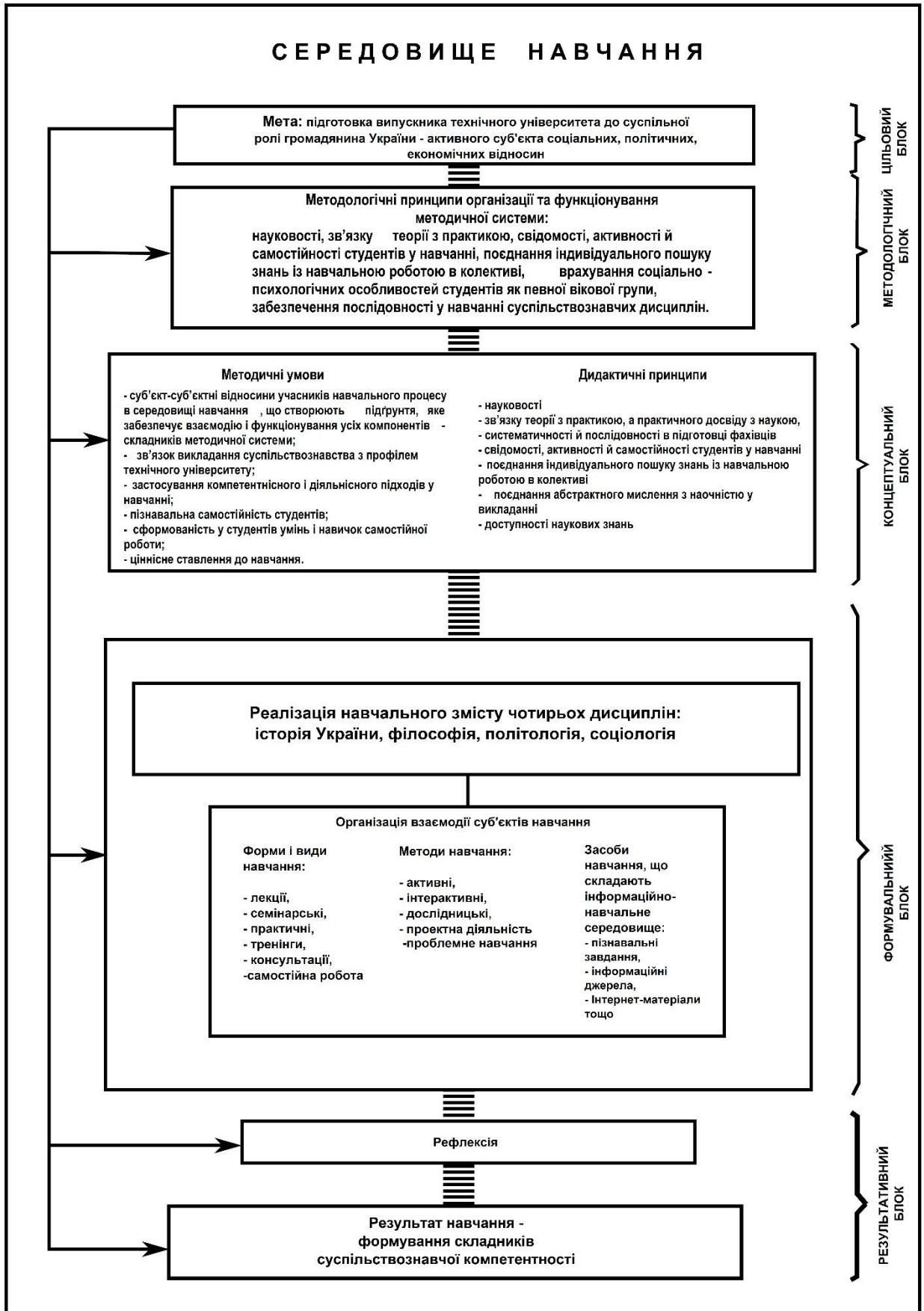

Рис. 1. Модель методичної системи навчання суспільствознавства

Теоретичний аналіз проблеми засвідчив, що опанування студентами змісту навчання суспільствознавчих дисциплін у технічному університеті передбачає формування у них певного рівня суспільствознавчої компетентності в єдності її когнітивного, операційно-діяльнісного та мотиваційно-ціннісного компонентів.

Кожний із компонентів, які складають її зміст, може розглядатись і як критерій результативності заходів педагогічного впливу у тому чи іншому напрямі й використовуватися для оцінки ефективності методичної системи.

У процесі констатуючих досліджень встановлено, що основними показниками цих критеріїв є: *мотиваційно-ціннісний* – розвиток внутрішньої потреби в опануванні знаннями, навичками та вміннями відповідно до вимог кваліфікаційних характеристик та навчальних програм, розвиток інтересу студентів до суспільствознавчих знань, орієнтація на їх застосування у майбутньому; *когнітивний* – глибина засвоєння системи знань, умінь, навичок, необхідних для якісної підготовки фахівця-інженера, уміння самостійного пошуку і використання інформаційних джерел; *операційно-діяльнісний* – практичне опанування методами, прийомами опрацювання суспільствознавчого змісту, набуття досвіду застосовувати уміння у самостійній пізнавальній діяльності. Аналіз сукупності визначених показників свідчить, що кожний із них інтегрується з іншими й є лише умовно виділеним у цілісному особистісному утворенні, яким є суспільствознавча компетентність студента технічного університету.

Для виявлення зазначених компонентів суспільствознавчої компетентності нами розроблена анкета (додаток Б), яку використовували для опитування студентів і яка складалася з питань і завдань для чотирьох навчальних дисциплін, розподілених за трьома блоками структури суспільствознавчої компетентності.

Проведені спостереження за практикою навчання суспільствознавчих дисциплін у технічному університеті та спеціальні констатувальні дослідження, показали, що вказана компетентність може проявлятися у роботі з особовим складом на трьох рівнях, які було визначено як високий, середній, початковий. Для опрацювання отриманих в ході анкетування, бесід, спостереження, тестування даних використовувались методи математичної статистики. Всього до констатуючого експерименту було залучено 201 студент 1-3 курсів технічних університетів. Його результати подані у таблиці 1.

Узагальнений аналіз даних показав, що високому рівню відповідає компетентність 22 студентів (10,9 % респондентів), 102 студентів (50,3 % респондентів) – середньому, 77 (38,3 % респондентів) – початковому рівню та дозволив дати у дисертації розгорнуту характеристику кожного з рівнів. Проведені автором констатуючі дослідження також свідчать, що зміст навчальних планів і програм навчання щодо суспільствознавчої освіти фахівців, планів, які розробляються кафедрами університетів, у цілому спрямований на забезпечення ефективного навчання суспільствознавчих дисциплін. Проте, таке навчання не розглядається як окреме важливе завдання і не здійснюється системно і цілеспрямовано.

**Рівні сформованості суспільствознавчої компетентності студентів
технічного університету
(за даними констатуючого експерименту)**

Критерії	Рівні підготовки					
	високий		середній		низький	
	абс.	%	абс.	%	абс.	%
Мотиваційно-ціннісний	27	13,4	103	51,3	71	35,3
Операційно-діяльнісний	19	9,5	114	56,7	68	33,8
Когнітивний	23	11,4	96	47,8	82	40,8
Середнє зважене	22	10,9	102	50,8	77	38,3

Разом з тим, проведені опитування викладачів показали, що абсолютна більшість педагогів зазнає значних труднощів, коли виникає необхідність концептуалізувати і формалізувати поняття суспільствознавчої компетентності студента та її складових. Не всі викладачі ефективно використовують різноманітні форми навчальних занять, методи і засоби навчання. Зокрема, інтерактивні методи використовує в системі лише 22% опитаних викладачів, до 40% залучає додаткові засоби навчання, що відповідають сучасним потребам навчання в університеті.

У процесі аналізу навчально-виховного процесу технічних університетів було виділено три групи протиріч, що обумовлюють внутрішню динаміку суспільствознавчої освіти, зокрема протиріччя між: необхідністю вивчення в технічних університетах суспільствознавчих дисциплін та науковою невизначеністю їх оптимальної номенклатури і змісту; необхідністю формування у випускників технічних університетів суспільствознавчої компетентності та теоретичною нерозробленістю змісту, структури і шляхів формування цієї компетентності; необхідністю забезпечення ефективного викладання дисциплін, що формують суспільствознавчі компетентності, та недосконалістю критеріїв оцінювання рівнів сформованості компонентів суспільствознавчої компетентності студентів.

Отже, отримані експериментальні дані прямо засвідчили доцільність застосування методичної системи навчання суспільствознавства у технічному університеті. Водночас, констатовано низьку ефективність традиційної організації навчальної діяльності викладачів для формування досліджуваних нами елементів суспільствознавчої компетентності.

Метою формувального етапу було цілісне запровадження в педагогічну практику авторської системи навчання суспільствознавчих дисциплін і здійснення порівняльного аналізу процесу й результатів навчання в експериментальних і контрольних групах.

На основі розробленої системи нами та іншими викладачами здійснювалося навчання в контрольних та експериментальних групах, які ми визначили в п'яти вищих технічних навчальних закладах. Загалом було експериментом охоплено 524 студенти, які вивчали зазначені вище навчальні

дисципліни, і рівень сформованості суспільствознавчої компетентності яких досліджувався за допомогою розробленого інструментарію (критерії, показники, опитувальники).

Сутність впровадження нашої методичної системи навчання полягала у тому, що в чинному нормативному полі вищої освіти на основі суб'єкт-суб'єктних відносин між викладачами і студентами, на основі визначеного освітньою програмою змісту, із запровадженням охарактеризованих нами вище методичних умов, ми організовували навчальний процес, підбираючи види, методи і технології навчальної роботи, спрямовуючи його на формування складників суспільствознавчої компетентності студентів. Акцент викладачі в експериментальних групах робили на видах навчальних занять, методах і прийомах навчання (переважно інтерактивних) та застосуванні сучасних засобів навчання й інформаційних джерел. Результативність навчання за допомогою завдань, запитань, опитувальників перевірялась викладачами на основі бального оцінювання й аналізувалась та узагальнювалась нами. Впровадження запропонованої нами моделі методичної системи навчання студентів здійснювалося протягом двох навчальних років.

Науково-педагогічні працівники, залучені до навчального процесу за нашою методикою, отримували постійні консультації та методичні рекомендації, за зразком яких можна було розробити власні заняття, брали участь у спеціальних тренінгових заняттях.

Порівняльний аналіз даних підсумкового контролю в контрольних і експериментальних групах свідчить про те, що успішність студентів в експериментальних групах значно покращилася за кожною навчальною дисципліною незалежно від року навчання.

Підсумковий аналіз експериментальних даних указує також на те, що різниця між результатами навчання у студентів експериментальних і контрольних груп зростала з кожним роком експериментального навчання. На другому році експериментального навчання студенти експериментальних груп вже мали кращі результати за всіма показниками, ніж на етапі констатувального контролю. Значно зменшилась кількість студентів, що знаходились на початковому рівні сформованості суспільствознавчої компетентності, середній рівень був представлений у меншій кількості студентів. Такий результат свідчить, що студенти експериментальних груп системно й цілеспрямовано включалися викладачами протягом чотирьох років у системно організовану навчальну діяльність, що було ефективним.

У контрольних групах результати студентів теж покращилися, але змінилися незначною мірою, хоча і тут була виявлена позитивна динаміка результатів навчання. Але, якщо порівняти результати навчання наприкінці другого року експериментальної роботи й результати навчання роботи в контрольних групах за ці два роки, то виявляється їх значна кількісна відмінність. Отже, системна, довготривала робота в авторській системі навчання показала свою ефективність саме в стратегічному плані. Вона виявилася в значущій різниці успішності між студентами контрольних і експериментальних груп наприкінці дворічного експерименту (таблиці 2, 3).

Таблиця 2

**Порівняння показників сформованості окремих складників
суспільствознавчої компетентності студентів контрольних і
експериментальних груп
(після формувального експерименту)**

Складники компетентності	Контрольні групи (у відн. частках)	Експериментальні групи (у відн. частках)	Різниця
Когнітивний	0,42	0,54	0,12
Процесуально-діяльнісний	0,38	0,51	0,13
Мотиваційно-ціннісний	0,24	0,32	0,11

Таблиця 3

**Динаміка сформованості суспільствознавчої компетентності студентів
(за даними формувального експерименту)**

Група, яка досліджується	Рівень сформованості	Перший рік навчання		Другий рік навчання	
		абс.	Відн. част.	абс.	Відн. част.
Контрольна	високий	22	10,9	23	11,4
	середній	102	50,8	102	50,8
	початковий	77	38,3	76	37,8
Експериментальна	високий	20	10,1	32	16,2
	середній	94	47,5	108	54,6
	початковий	84	42,4	58	29,2

Для перевірки значущості отриманих нами функціональних результатів навчання використовувався статистичний критерій Пірсона χ^2 , що дозволяє зіставити два емпіричні розподіли та зробити висновок про те, чи узгоджуються вони між собою. За якісними і кількісними даними експерименту в експериментальній групі спостерігалась статистично значуща різниця між усіма показниками між етапами вхідного та підсумкового контролю.

Щодо порівняння контрольної групи за результатами вхідного та підсумкового контролю, то отримано досить значні відмінності в рівнях сформованості суспільствознавчої компетентності, але вони все одно значно менші, ніж відмінності в експериментальній групі.

Таким чином, одержані нами статистично значущі результати дають можливість стверджувати, що дослідження досягло поставленої мети, запропонована методична система навчання суспільствознавчих дисциплін у технічному університеті набула експериментального підтвердження.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження підтвердило основні положення висунутої гіпотези й дозволило сформулювати висновки відповідно до мети і поставлених у дослідженні завдань.

1. Здійснено аналіз основних наукових ідей, дефініцій і підходів до вивчення проблеми навчання студентів технічних університетів суспільствознавчих дисциплін.

На основі цього аналізу визначено, що суспільствознавство – це сукупність знань про людину і суспільство, які формуються на основі низки суспільних наук, насамперед історії, соціології, економічної теорії, політології, правознавства тощо. Під поняттям «суспільствознавчі дисципліни» розуміємо комплекс навчальних дисциплін, зміст яких сформовано на основі суспільних і соціальних наук.

Навчання цих дисциплін має стати дієвим інструментом реалізації мети сучасної вищої освіти – всебічного розвитку людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвитку її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до активної творчої професійної діяльності, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, освітньо-культурного потенціалу народу, забезпечення потреб суспільства у висококваліфікованих фахівцях. Досягнення цієї мети потребує створення певної системи навчання суспільствознавства у вищій школі, зокрема технічній, яка забезпечить поступовий, поетапний рух до досягнення цієї мети.

Методична система навчання суспільствознавчих дисциплін студентів технічних університетів – це складна, відкрита динамічна педагогічна система, що відображає упорядковану у часі та просторі взаємодію викладачів і студентів вищого технічного навчального закладу на основі компетентнісного і діяльнісного підходів, орієнтовану на розвиток особистості студентів засобами змісту суспільствознавчих дисциплін.

Компонентами методичної системи є: мета, зміст, методи і засоби, організаційні форми навчання та результати навчання, що перебувають між собою у специфічних взаємозв'язках. Компоненти методичної системи залежно від умов перебувають у розвитку, відповідно їй перебудовуються зв'язки між ними та з часом змінюються. Реалізація методичної системи навчання суспільствознавства у технічному університеті передбачає, що навчальні програми дисциплін повинні узгоджено визначати цілі і зміст навчання та його завдання з орієнтацією на формування професійної компетентності, компонентом якої є суспільствознавча компетентність.

Метою сучасної суспільствознавчої освіти у технічних університетах як важливого компонента методичної системи є підготовка випускника-фахівця як громадянина України й активного суб'єкта соціальних, політичних, економічних відносин на основі формування світоглядних і суспільних орієнтирів, громадянської активності та життєвих принципів у процесі навчання нормативних і вибіркових гуманітарних і соціальних навчальних дисциплін.

Змістом суспільствознавчої освіти є обумовлена освітньою метою система відомостей суспільних наук, що забезпечує формування знань, умінь і навичок, професійних, світоглядних, громадянських якостей особистості майбутнього фахівця з урахуванням перспектив і потреб розвитку суспільства. Засвоений зміст трансформується в результати навчання – сукупність знань, умінь, навичок, ставлень, набутих студентом у процесі навчання за певною освітньо-професійною, освітньо-науковою програмою, які можна ідентифікувати як його суспільствознавчу компетентність, кількісно оцінити та виміряти. Організацію навчання як компонент методичної системи складають методи, форми і засоби навчання суспільствознавчих дисциплін.

2. Основними тенденціями у розвитку сучасної української вищої технічної освіти є:

- компетентнізація навчання: поступовий перехід до оцінювання якості вищої інженерної освіти за рівнем виконання комплексу освітніх завдань (навчальні досягнення, соціалізація випускників, яка передбачає оволодіння навичками орієнтації та функціонування в сучасному суспільстві, розвиток громадянської свідомості) за умов відповідності освітніх послуг вимогам споживачів, додержання нормативних вимог щодо умов навчання, виконання освітнього стандарту;
- гуманітаризація та гуманізація навчання майбутніх інженерів, подолання технократизму освіти шляхом вироблення нової системи цінностей у молоді і нових відносин між викладачем і студентом; формування такої мотивації навчання, яка орієнтована на актуалізацію власної системи цінностей;
- суттєве оновлення змісту шляхом включення до навчальних програм управлінських, економічних та правових знань, поглибленого вивчення інформаційних технологій, основ інтелектуальної власності, іноземних мов тощо) та методики навчання (принцип «створи», замість принципу «повтори»).

Сьогодні у технічних університетах на варіантній основі викладаються п'ять базових дисциплін з таких напрямів: історичного, філософського, економічного, соціально-політичного, культурологічного. Серед них виокремлюють нормативні дисципліни гуманітарної та соціально-економічної підготовки для бакалаврів усіх напрямів (спеціальностей): «Українська мова», «Історія України», «Історія української культури», «Іноземна мова», «Філософія» і вибіркові. Вибіркові дисципліни надаються студентам на вибір із переліку, який пропонує вищий навчальний заклад.

Зміни у переліку і структурі суспільствознавчих дисциплін супроводжувались змінами у методології від моноконцептуальності до методології плюралізму, толерантності, відкритого діалогу з іншими підходами, точками зору, обґрунтуваннями.

У контексті входження до Болонського процесу відбулось переосмислення ролі і місця суспільствознавчої освіти в університетах технічного профілю. Цьому сприяють зміни у змісті професійної діяльності сучасного інженера: підвищується необхідність урахування впливу психологічних факторів на різні

сторони взаємодії людини з машиною в «людино-машинних» системах. Відбувається актуалізація питань збереження «універсальності» освіти в університетах при посиленні вузької спеціалізації, що стосується, в першу чергу, «загальних» суспільствознавчих дисциплін – філософії, логіки, політології, соціології, історії та ін. Адже саме вони покликані забезпечити «людський вимір» розвитку науки і техніки.

3. Пропонована методична система навчання суспільствознавчих дисциплін ґрунтується на наукових методологічних (філософських, дидактичних, психологічних) засадах та відповідає нормативним вимогам до навчання у технічних університетах, відображеним, насамперед, у сучасних нормативно-правових актах. На основі положень цих актів вишами розробляються пакети програм для навчання студентів з метою формування світоглядних, громадянських якостей особистості випускника, його морально-етичних цінностей.

У розбудові системи ураховані дидактичні принципи організації та функціонування методичної системи навчання, зокрема: науковості, зв'язку теорії з практикою, свідомості, активності й самостійності студентів у навчанні, поєднання індивідуального пошуку знань із навчальною роботою в колективі.

Основними компонентами методичної системи є цілі і зміст навчання. Зміст навчання відображений у комплексі суспільствознавчих дисциплін, серед яких для експериментальної перевірки були відібрані: «Історія України», «Філософія», «Соціологія», «Політологія», «Історія української культури», які вивчаються у більшості технічних університетів протягом перших двох років навчання у певній послідовності. Метою навчання було визначено не лише засвоєння студентами певної суми суспільствознавчих знань, а й передбачені програмами соціальні та особистісні вміння, навички, ціннісні орієнтації, мотивація тощо, що сприяють гармонійній соціалізації випускника у професійному середовищі та соціумі.

Цілі і завдання навчання окремих дисциплін у відповідності до чинних навчальних програм для бакалаврів технічних спеціальностей систематизовані за видами: навчальні (знання), розвивальні (уміння і навички), виховні (прогнозовані ставлення та риси особистості), що відповідає напрямкам розвитку суспільствознавчої компетентності студентів.

Функціонування пропонованої методичної системи можливе лише за умови поєднання цілей, завдань, змісту, форм і методів навчання. Провідну роль серед форм організації навчання у ній відіграють навчальні заняття, самостійна робота, практична підготовка, контрольні заходи. Основними передбачуваними видами навчальних занять у вищих навчальних закладах залишаються: лекція, лабораторне, практичне, семінарське, індивідуальне заняття; консультація.

Пропонована методична система передбачає не лише різноманітність форм, але й методів навчання. Серед них виокремлені за джерелом знань (словесні, наочні і практичні), за рівнем організації пізнавальної діяльності студентів (проблемні, творчо-пошукові і дослідницькі) і рівнем їх активності у

навчанні (активні та інтерактивні). Вибір того чи іншого методу обумовлений низкою важливих чинників.

Важливим компонентом методичної системи, який разом з формами і методами утворює організаційну складову, є засоби навчання – словесно-друковані та візуальні, серед яких обираються ті, що сприяють активізації навчання, завдяки науковості, альтернативності, проблемності чи емоційній наповненості змісту тощо.

Впровадження експериментальної методичної системи потребувало визначення методичних умов її функціонування, до яких належать: 1) урізноманітнення видів навчальної діяльності студентів шляхом надання переваги семінарським, практичним заняттям, індивідуальній роботі перед лекційними заняттями, 2) систематичне використання активних та інтерактивних методів в усіх видах навчальних занять, 3) послідовна реалізація міжпредметних зв'язків при вивченні суспільствознавчих дисциплін, насамперед через формування у студентів наскрізних категорій і понять, системостворюючих ідей, наступності у використанні методів навчання, 4) акцентування уваги на формуванні компонентів суспільствознавчої компетентності (когнітивного, процесуально-діяльнісного, мотиваційно-ціннісного) при визначенні цілей і завдань навчання всіх дисциплін, 5) спеціальна підготовка викладачів до формування суспільствознавчої компетентності студентів технічних університетів.

Методична система для організації експерименту була представлена моделлю. Конструкція цієї моделі охоплювала мету методичної системи; дидактичні принципи та методичні умови її застосування; середовище навчання; зміст, методи, форми, засоби навчання; результат навчання. Зазначений конструкт існує у єдності таких компонентів як цільовий, методологічний, концептуальний, формувальний і результативний блоки.

Застосування розробленої нами моделі методичної системи та визначеного критеріального апарату дозволило викладачам узгоджувати мету, завдання, форми і методи роботи, здійснювати контроль навчальної діяльності з метою виходу на визначений результат – розвиток компонентів суспільствознавчої компетентності.

4. Опанування студентами змісту навчання суспільствознавчих дисциплін у технічному університеті передбачає формування у них певного рівня суспільствознавчої компетентності в єдності її когнітивного, операційно-діяльнісного та мотиваційно-ціннісного компонентів. Кожний із компонентів, які складають її зміст, розглядаються і як критерій результативності заходів педагогічного впливу у тому чи іншому напрямі й використовуються для оцінки ефективності методичної системи.

Для виявлення зазначених компонентів суспільствознавчої компетентності нами розроблена анкета, яку використовували для опитування студентів і яка складалася з питань і завдань для чотирьох навчальних дисциплін, розподілених за трьома блоками структури суспільствознавчої компетентності.

Проведені спостереження за практикою навчання суспільствознавчих дисциплін у технічному університеті та спеціальні констатуючі дослідження,

показали, що вказана компетентність може проявлятися в роботі зі студентами на трьох рівнях, які було визначено як високий, середній, початковий. Для опрацювання отриманих в ході анкетування, бесід, спостереження, тестування даних використовувались методи математичної статистики.

Узагальнений аналіз даних показав, що високому рівню відповідає компетентність 22 студентів (10,9 % респондентів), 102 студентів (50,3 % респондентів) – середньому, 77 (38,3 % респондентів) – початковому рівню та дозволив дати у дисертації розгорнуту характеристику кожного з рівнів. Проведені опитування викладачів показали, що абсолютна більшість педагогів зазнає значних труднощів, коли виникає необхідність концептуалізувати і формалізувати поняття суспільствознавчої компетентності студента та її складових. Не всі викладачі ефективно використовують різноманітні форми навчальних занять, методи і засоби навчання. Зокрема, інтерактивні методи використовує в системі лише 22% опитаних викладачів, до 40% залучає додаткові засоби навчання, що відповідають сучасним потребам навчання в університеті. У цілому, констатовано низьку ефективність традиційної організації навчальної діяльності викладачів для формування досліджуваних нами елементів суспільствознавчої компетентності.

5. Метою формувального етапу було цілісне запровадження в педагогічну практику авторської системи навчання суспільствознавчих дисциплін і здійснення порівняльного аналізу процесу й результатів навчання в експериментальних і контрольних групах.

На основі розробленої системи викладачами здійснювалося навчання в контрольних та експериментальних групах, визначених в п'яти вищих технічних навчальних закладах. Загалом було експериментом охоплено 524 студенти, які вивчали зазначені вище навчальні дисципліни, і рівень сформованості суспільствознавчої компетентності яких досліджувався за допомогою розробленого інструментарію (критерії, показники, опитувальники).

Сутність впровадження методичної системи навчання полягала у тому, що в чинному нормативному полі вищої освіти на основі суб'єкт-суб'єктних відносин між викладачами і студентами, на основі визначеного освітньою програмою змісту, із запровадженням визначених методичних умов, було організовано навчальний процес, з різними видами занять, методами і технологіями навчальної роботи, спрямований на формування складників суспільствознавчої компетентності студентів. Акцент викладачі в експериментальних групах робили на видах навчальних занять, методах і прийомах навчання (переважно інтерактивних) та застосуванні сучасних засобів навчання й інформаційних джерел. Результативність навчання за допомогою завдань, запитань, опитувальників перевірялась викладачами на основі бального оцінювання й аналізувалася та узагальнювалася нами. Впровадження запропонованої нами моделі методичної системи навчання студентів здійснювалося протягом двох навчальних років.

Науково-педагогічні працівники, залучені до експериментального навчального процесу, отримували постійні консультації та методичні

рекомендації, за зразком яких можна було розробити власні заняття, брали участь у спеціальних тренінгових заняттях.

Порівняльний аналіз даних підсумкового контролю в контрольних і експериментальних групах свідчить про те, що успішність студентів в експериментальних групах значно покращилася за кожною навчальною дисципліною незалежно від року навчання. У контрольних групах результати студентів теж покращилися, але змінилися незначною мірою, хоча і тут була виявлена позитивна динаміка результатів навчання. Але, якщо порівняти результати навчання наприкінці другого року експериментальної роботи й результати навчання роботи в контрольних групах за ці два роки, то виявляється їх значна кількісна відмінність.

Отже, системна, довготривала робота в авторській системі навчання показала свою ефективність саме в стратегічному плані. Вона виявилася в значущій різниці успішності між студентами контрольних і експериментальних груп наприкінці дворічного експерименту. Одержані нами статистично значущі результати дають можливість стверджувати, що дослідження досягло поставленої мети, запропонована методична система навчання суспільствознавчих дисциплін у технічному університеті набула експериментального підтвердження.

Дисертаційне дослідження не вичерпує проблеми навчання суспільствознавчих дисциплін в університетах технічного напрямку. Потребують подальшого вивчення методичні засади розвитку критичного мислення студентів засобами суспільствознавчих дисциплін, формування у студентів громадянськості та патріотизму; організація проектної роботи студентів у процесі навчання суспільствознавства; проблеми моніторингу якості суспільствознавчої освіти, розробки змісту окремих суспільствознавчих дисциплін тощо.

НАУКОВІ ПРАЦІ, В ЯКИХ ОПУБЛІКОВАНІ ОСНОВНІ НАУКОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Ципко В.В. Теорія і практика навчання суспільствознавчих дисциплін у технічних університетах: [монографія] / Вікторія Віталіївна Ципко. – Київ : НТУ, 2015. – 255 с.

Навчальні посібники

2. Арістова А.В., Доброносова Ю.Д., Ципко В.В. та ін. Філософія: Навчальний посібник для аспірантів і здобувачів / [Кол. авт.; за наук. ред. проф. Арістової А.В. і проф. Синякова С.В.]. – К.: НТУ, 2013. – С. 19-47. (Рекомендовано МОН України як навчальний посібник для аспірантів та здобувачів вищих технічних навчальних закладів, лист № 1/11-10365 від 20.06.2013).
3. Ципко В.В. Технологія інтерактивного навчання // Інноваційні технології навчання: Навчальний посібник для студентів вищих технічних

навчальних закладів / [кол. авт.; відп. ред. Бахтіярова Х.Ш.; наук. ред. Арістова А.В.; упорядн. словника Волобуєва С.В.]. – К.: НТУ, 2015. – С. 66-71.

Статті у наукових фахових виданнях України

4. Ципко В.В. Сучасні тенденції розвитку вищої освіти в країнах Європейського союзу // Щомісячний науково-педагогічний журнал «Рідна школа». – К.: Деміур, 2008. – №1-2. – С. 78-81.
5. Ципко В.В. Дослідження аксіологічного орієнтування процесу навчання суспільствознавчих дисциплін студентів ВНЗ // Нові технології навчання. Наук.-метод. зб. / Кол. авт. – К.: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, 2008. – Вип. 54. – С. 21-26.
6. Ципко В.В. Перспективи інтеграції України до європейської освітньої системи в умовах приєднання до Болонського процесу // Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору. Том I (8). Болонський процес і перспективи розвитку вищої освіти в Україні, Європі та світі. – К.: КНУ, 2008. – С. 488-494.
7. Ципко В.В. Аналізування ролі організаційної техніки в професійній діяльності майбутніх менеджерів у процесі викладання філософії // Нові технології навчання. Наук.-метод. зб. / Кол. авт. – К.: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2010. – Вип. 63. – Ч. 2. – С. 23-27.
8. Ципко В.В. Дослідження екологічної стратегії України у процесі вивчення філософії майбутніми екологами // Проблеми освіти. Наук.-метод. зб. / Кол. авт. – К.: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2010. – Вип. 64. – С. 49-55.
9. Ципко В.В. Аналізування аксіологічних проблем особистості в історії філософської та психолого-педагогічної думки // Проблеми освіти. Наук.-метод. зб. / Кол. авт. – К.: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2010. – Вип.65. – С. 61-65.
10. Ципко В.В. Психолого-педагогічні підходи до формування цінностей студентів у процесі навчання суспільствознавчих дисциплін // Щомісячний науково- педагогічний журнал «Рідна школа». – К.: Деміур, 2011. – №. 1-2.– С.13-18.
11. Ципко В.В. Експериментальна модель формування гуманістичних цінностей студентів інженерно-технічного ВНЗ у процесі навчання суспільствознавчих дисциплін // Журнал «Вища освіта». – К.: «Знання», 2011. - № 5. – С. 39-46.
12. Ципко В.В. Вектори впливу гуманістичних цінностей на розвиток особистості майбутніх фахівців інженерно-технічного напрямку // Проблеми освіти. Наук.-метод. зб. / Кол. авт. – К.: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2011. – Вип. 67. – С. 51-55.
13. Ципко В.В. Самостійна робота як елемент навчання суспільствознавчих дисциплін студентів згідно вимог кредитно-модульної системи організації навчального процесу // Теорія та методика навчання

- суспільних дисциплін»: науково–педагогічний журнал / Заг. ред. О.В. Михайличенко. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2011. – Вип. 1. – С. 111-114.
14. Ципко В.В. Модернізація системи вищої освіти України в умовах формування загальноєвропейського освітнього простору // Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору. Том VIII (33). – К.: «Гнозис», 2011. – С. 384-390.
  15. Ципко В.В. Психолого-педагогічні підходи до формування цінностей студентів у процесі навчання суспільствознавчих дисциплін // Щомісячний науково-педагогічний журнал «Рідна школа». – К.: «Фенікс», 2011. - № 1-2. – С. 13-18.
  16. Ципко В.В. Сучасні технології у викладанні суспільствознавчих дисциплін студентам технічних університетів // Журнал «Вища школа». – К.: «Знання», 2012. – № 12. – С. 72-81.
  17. Ципко В.В. Інтеграція України до європейського освітнього простору у векторі філософського виміру освіти // Журнал «Вища школа». – К.: «Знання», 2012. – № 6. – С. 44-51.
  18. Ципко В.В. Суспільствознавчі дисципліни як засіб формування особистості майбутнього фахівця технічного напрямку // Нові технології навчання. Наук.-метод. зб. / Кол. авт. – К.: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2012. – Вип. 72. – С. 3-10.
  19. Ципко В.В. Засади філософського виміру освітніх інновацій в рамках Болонського процесу // Проблеми освіти. Наук.-метод. зб. / Кол. авт. – К.: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2012. – Вип. 71. – С. 92-96.
  20. Ципко В.В. Інноваційні засади профільованого навчання філософії майбутніх дизайнерів в університеті технічного напрямку // Вісник Черкаського університету. – Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2012. – Серія «Філософія» № 11 (224). – С.134-140.
  21. Ципко В.В. Специфіка суспільствознавчої освіти університетів технічного напрямку в умовах трансформації українського суспільства // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Додаток 1 до Вип. 27, Том VIII (41): Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – К.: «Гнозис», 2013. – С. 147-155.
  22. Ципко В.В. Гуманістичні виміри суспільствознавчої освіти в університетах технічного напрямку // Теоретичні питання культури, освіти та виховання. – Суми: 2013. - № 47. – С. 141-144.
  23. Ципко В.В. Взаємодія інтерактивної технології з традиційними формами організації навчання суспільствознавчих дисциплін у вищій школі // Нові технології навчання. Наук.-метод. зб. / Кол. авт. – К.: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2013. – Вип.75. – С. 81-86.

24. Ципко В.В. До проблем фахової компетенції майбутніх спеціалістів технічного напрямку // Проблеми освіти. Наук.-метод. зб. / Кол. авт. – К.: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2013. – Вип. 77. – С.148-152.
25. Ципко В.В. Результативність констатуючих досліджень рівня сформованості гуманістичних цінностей студентів інженерно-технічних спеціальностей (на основі показників розроблених у дослідженні) // Нові технології навчання. Наук.-метод. зб. / Кол. авт. – К.: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2014. – Вип. 82. – С. 27-31.

Статті у наукових фахових періодичних виданнях інших держав із напрямку, з якого підготовлено дисертацію

26. Цыпко В.В. Профессиональная компетентность будущего инженера-педагога как педагогическая проблема // «Оралдың ғылым жаршысы». «Уральский научный вестник». Научно-теоретический и практический журнал. Серия: педагогические науки / Гл. ред. М.Ф. Хабибуллин. - № 17 (65), 2013. – Уральск: «Уралнаучкнига». Республика Казахстан, 2013. – С. 79-86.
27. Цыпко В.В. К вопросу о роли обществоведческих дисциплин в контексте формирования профессиональной компетентности студентов технического университета // «Современный научный вестник». Научно-теоретический и практический журнал. Серия: педагогические науки / Гл. ред. Г.З. Фоменко. - № 29 (168), 2013. – Белгород: «Руснаучкнига». Российская Федерация. 2013. – С. 48-55.
28. Цыпко В.В. Исследование технологии обучения обществоведческим дисциплинам в техническом университете соответственно их аксиологического содержания // «Оралдың ғылым жаршысы». «Уральский научный вестник». Научно-теоретический и практический журнал. Серия: педагогические науки / Гл. ред. М.Ф. Хабибуллин. - № 6 (85), 2014. – Уральск: «Уралнаучкнига». Республика Казахстан, 2014. – С. 15-22.
29. Цыпко В.В. Эффективность самостоятельной работы при изучении обществоведческих дисциплин студентами технического университета // «Современный научный вестник». Научно-теоретический и практический журнал. Серия: педагогические науки / Гл. ред. Г.З. Фоменко. - № 13 (209), 2014 – Белгород: «Руснаучкнига». Российская Федерация, 2014. – С. 29-35.
30. Цыпко В.В. Применение различных форм в процессе обучения обществоведческим дисциплинам будущих специалистов технического направления // «Оралдың ғылым жаршысы». «Уральский научный вестник». Научно-теоретический и практический журнал. Серия: педагогические науки / Гл. ред. М.Ф. Хабибуллин. - № 6 (85), 2014. – Уральск: «Уралнаучкнига». Республика Казахстан, 2014. – С. 22-28.

31. Цыпко В.В. Европейские принципы развития высшего образования Италии и Швеции как тенденции для реформирования высшей школы в Украине // «Оралдың ғылым жаршысы». «Уральский научный вестник». Научно-теоретический и практический журнал. Серия: педагогические науки / Гл. ред. М.Ф. Хабибуллин. - № 8 (139), 2015. – Уральск: «Уралнаучкнига». Республика Казахстан, 2015. – С. 49-56.

ПРАЦІ, ЯКІ ДОДАТКОВО ВИСВІТЛЮЮТЬ НАУКОВІ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЇ

32. Ципко В.В. Тести, вправи та завдання для самостійної роботи до вивчення курсу філософії для напряму підготовки 6.040106 «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування» (для кредитно-модульної системи навчання) / Укл.: Ципко В.В. – К.: НТУ, 2008. – 34 с.
33. Ципко В.В. та ін. Програма курсу «Філософія» та методичні вказівки до виконання контрольних робіт для студентів усіх напрямів підготовки Інституту заочного та дистанційного навчання / Кол. авт. – Київ: НТУ, 2010. – 24 с.
34. Ципко В.В. Плани семінарських занять та методичні вказівки з дисципліни «Філософія» для студентів денної форми навчання напрямів підготовки 6.020107 «Туризм», 6.020207 «Дизайн», 6.020303 «Філологія» (в межах кредитно-модульної системи організації навчального процесу) / Укл.: Ципко В.В. – К.: НТУ, 2011. – 24 с.
35. Ципко В.В. Плани семінарських занять та завдання для самостійної роботи з дисципліни «Соціологія» для студентів денної форми навчання напряму підготовки 6.010104 «Педагогічна освіта (Експлуатація і ремонт місцевого та автомобільного транспорту)» (в рамках кредитно-модульної системи організації навчального процесу) / Укл.: Ципко В.В. – К.: НТУ, 2011. – 26 с.
36. Цыпко В.В. и др. Варианты контрольных заданий и методические указания для выполнения контрольных работ по социально-гуманитарным дисциплинам для студентов заочной формы обучения Института доуниверситетской подготовки и международного сотрудничества. Для направления подготовки: 6070101 «Транспортные технологии (автомобильный транспорт)», 6030503 «Международная экономика», 6030504 «Экономика предприятия», 6030508 «Финансы и кредит», 6030509 «Учет и аудит», 6020107 «Туризм» / кол. авт. – К.: НТУ, 2014. – 68 с.
37. Ципко В.В. Робоча програма курсу «Філософія» та методичні вказівки до виконання контрольних робіт для студентів усіх напрямів підготовки Інституту заочного і дистанційного навчання / кол. авт. – К.: НТУ, 2015. – 34 с.
38. Ципко В.В. Філософський вимір освіти у контексті інтеграції України до європейського освітнього простору // Проблеми реформування вищої

- освіти в Україні: вітчизняний досвід і європейські орієнтири: збірник наукових статей. – К.: Освіта України, 2011. – Випуск 5. – С.106-114.
39. Ципко В.В. Організація самостійної роботи студентів університетів технічного напрямку у контексті модернізації освітнього простору // Придніпровські соціально-гуманітарні читання: Матеріали Кіровоградської сесії I Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кіровоград 15 червня 2012 р.): у 2-х частинах. – Д.: ТОВ. «Інновація», 2012. – ч. 2. – С. 154-156.
  40. Ципко В.В. Проблеми вдосконалення змісту суспільствознавчих дисциплін в університетах технічного напрямку // Придніпровські соціально-гуманітарні читання: Матеріали Бердянської сесії I Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Бердянськ 22.09.2012 р.): у 5-ти частинах. – Д.: ТОВ «Інновація», 2012. – ч.2. – С.135-138.
  41. Ципко В.В. Концептуальні засади розвитку національної вищої освіти в умовах євроінтеграції // Сучасні соціально-гуманітарні дискурси. Матеріали II всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю (м. Дніпропетровськ, 20 жовтня 2012 р.): у 3-х частинах. – Дніпропетровськ: ТОВ «Інновація», 2012. – ч. I. – С. 190-193.
  42. Ципко В.В. Педагогічні заходи профілактики інтернет-залежності студентів Національного транспортного університету // LXVIII наукова конференція професорсько-викладацького складу, аспірантів, студентів та структурних підрозділів НТУ (м. Київ, 15-17 травня 2012 р.). Тези доповідей. – К.: НТУ, 2012. – С. 380.
  43. Ципко В.В. Лекція та семінар як форми застосування інтерактивної технології навчання у вищій школі // Придніпровські соціально-гуманітарні читання: Матеріали Дніпропетровської сесії II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Дніпропетровськ, 22.02.2013 р.): у 6-ти частинах. – Д.: ТОВ «Інновація», 2013. – ч. 3. – С. 115-118.
  44. Ципко В.В. Філософський вимір освітніх інновацій в рамках Болонського процесу // LXIX наукова конференція професорсько-викладацького складу, аспірантів, студентів та структурних підрозділів НТУ. Тези доповідей. – К.: НТУ, 2013. – С. 420.
  45. Ципко В.В. Аналіз навчального змісту дисциплін «Філософія» та «Соціологія» у процесі формування гуманістичних цінностей у студентів ВНЗ технічного напрямку // «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук». Матеріали III Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю (м. Дніпропетровськ, 20 грудня 2013 р.): у 5-х частинах. – Д.: ТОВ «Інновація», 2013. – ч.5. – С. 208-212.
  46. Ципко В.В. Аксиологічний аспект проблеми підготовки майбутніх фахівців автомобільної галузі. «Педагогічні традиції та інновації в сучасному освітньому просторі» // Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Мукачеве, 23 листопада 2013 р.) у 2-х частинах. – Д.: Видавництво «Інновація», 2013. – ч. 2. – С. 22-24.

47. Ципко В.В. Система вищої освіти в Італії: проблеми реформування у вимірі євроінтеграційного розвитку // Четверта Всеукраїнська наукова конференція з міжнародною участю «Сучасні соціально-гуманітарні дискурси» (м. Дніпропетровськ, 22 березня 2014 р.) у 3-х частинах. – Д.: ТОВ «Інновація», 2014. – ч. 2. – С. 57-60.
48. Ципко В.В. Фахова компетентність майбутніх фахівців технічного напрямку як чинник нової освітньої парадигми // Придніпровські соціально-гуманітарні читання. III Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю (м. Кіровоград, 16 травня 2014 р.): у 3-х частинах. – Д.: ТОВ «Інновація», 2014. – ч. 3. – С. 51-54.
49. Ципко В.В. Застосування тестового завдання з філософії як засобу вимірювання знань студентів Національного транспортного університету // Сучасні соціально-гуманітарні дискурси. Матеріали V Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю (м. Дніпропетровськ, 21 березня 2015 р.): у 5-х частинах. – Д.: ТОВ «Інновація», 2015. – ч. 1. – С. 81-85.
50. Ципко В.В. Роль філософії у вимірі євроінтеграційного розвитку світогляду студентської молоді // LXXI наукова конференція професорсько-викладацького складу, аспірантів, студентів та структурних підрозділів НТУ. – К.: НТУ, 2015 – С. 432.
51. Ципко В.В. Концептуальні орієнтири впровадження Болонського процесу у професійну підготовку студентів технічних університетів // LXXI наукова конференція професорсько-викладацького складу, аспірантів, студентів та структурних підрозділів НТУ. – К.: НТУ, 2015. – С. 460.
52. Цыпко В.В. Гуманистический аспект в процессе обучения дисциплинам обществоведческого цикла // Evropska veda XXI století – 2008. Materialy IV mezinárodní vědecko-praktická konference (16-31 května 2008 roku). Pedagogika Díl 8. – Praha: Publishing House «Education and Science» s.r.o., 2008. – S. 49-51.
53. Цыпко В.В. Реформация национального высшего образования на основе европейских стандартов // Naukowym progress na rubieży tysiącleci – 2008. Materialu IV mezinárodní vědecko-praktická konference (1-15 czerwca 2008). Тум 8. Pedagogiczne nauki. – Przemysl: Sp.z o.o., 2008. – S. 32-35.
54. Цыпко В.В. Влияние обществоведческих наук на развитие личности студента // Veda: teoretika i praxe – 2008. Materialu IV mezinárodní vědecko-praktická konference (16-31 srpna 2008 roku). Pedagogika. Díl 5. – Praha: Publishing House «Education and Science» s.r.o., 2008. – S.10-13.
55. Ципко В.В. Модернізація вищої освіти Франції у контексті створення європейського освітнього простору // «Moderní vymoženosti vědy – 2010». Materialy V mezinárodní vědecko-praktická konference (27.02.2010 – 05.03.2010). Pedagogika. Díl 10. – Praga. Publishing House «Education and Science» s.r.o., 2010. – S. 54-57.
56. Ципко В.В. Сучасний погляд на екологічну стратегію України у процесі викладання філософії майбутнім екологам // Materialy VI mezinárodní vědecko-praktická konference «Nastolení moderní vědy – 2010». (27.09.2010

- 05.10.2010 roku). Dil 5. Pedagogika. Hudba a zivot. – Praha. Publishing Hause. «Education and Science» s.r.o., 2010. – S. 14-17.
57. Ципко В.В. Вища освіта України у процесі інтеграції до європейської освітньої системи // «Vedecky pokrok na rozmezi tisíciletí – 2010». Materialu VI mezinarodni vedecko-prakticka conference (27.05.2010 – 05.06 2010). Pedagogika. Dil 18. – Praha: Publishing House «Education and Science» s.r.o., 2010. – S.16-19.
58. Ципко В.В. Визначення ролі сучасних підручників із суспільствознавчих дисциплін у процесі формування аксіологічних принципів студентів інженерно-технічних спеціальностей «Ключови въпроси в съвременната наука» // Матеріали за 7-а международна научна практична конференция (17.04.2011 – 21.04.2011), Том 26. Педагогически науки. – София: «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2011. – S. 21-27.
59. Ципко В.В. Актуальні тенденції сучасного розвитку національної освітньої системи. Materialy VIII miedzynarodowej naukowí-praktycznej konferencji «Wykształcenie i nauka bez granic – 2012» (7-15 grudnia 2012 r.). Volume 21. Pedagogiczne nauki. – Przemysl. Poland, 2012. – S.15-19.
60. Ципко В.В. Семінарське заняття як засіб реалізації компетентісного навчання // Materialy IX mezinarodni vedecko-prakticka conference «Aktualni vum ozenosti vedy – 2013» (27.06.2013. - 05.07.2013.). Dil 9. Pedagogika. – Praha: Publishing House «Education and Science» s.r.o., 2013. – S. 46-48.
61. Ципко В.В. Професійна підготовка фахівців інженерно-педагогічного профілю: досвід та перспективи // Materialy X mezinarodni vedecko-prakticka conference «Veda a vznik – 2013/2014» (27.12.2013 – 05.01.2014). – Dil 18. Pedagogika. – Praha: Publishing House «Education and Science» s.r.o., 2014. – S. 20-24.
62. Ципко В.В. Трансформація форм вищої освіти в Україні в умовах вступу у світовий освітній простір // Materials of the XI International scientific and practical conference «Science without borders» (March 30, 2015 – April 7, 2015), Volume 12. Pedagogical sciences. – Sheffield: Science and education LTD, 2015. – P. 73-76.

АНОТАЦІЇ

Ципко В. В. Методична система навчання суспільствознавчих дисциплін студентів технічних університетів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02. – теорія і методика навчання (історія та суспільствознавчі дисципліни). Інститут педагогіки НАПН України, Київ, 2015.

У дисертації на основі аналізу психолого-педагогічної літератури з'ясовано понятійний апарат дослідження і наукові підходи для визначення теоретико-методологічних засад дослідження. Схарактеризовано особливості навчання суспільствознавчих дисциплін студентів технічного університету.

Обґрунтовано концептуальні засади і компоненти методичної системи навчання суспільствознавчих дисциплін у технічних університетах. З'ясовано стан проблеми у масовій практиці навчання і визначено критерії, показники і рівні сформованості суспільствознавчої компетентності майбутніх інженерів.

Експериментально перевірено ефективність застосування авторської методичної системи навчання суспільствознавчих дисциплін студентів технічних університетів.

Ключові слова: методична система, навчання суспільствознавчих дисциплін, студенти, суспільствознавча компетентність майбутніх інженерів, технічні університети.

Цыпко В. В. Методическая система обучения обществоведческим дисциплинам студентов технических университетов. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.02. – теория и методика обучения (история и обществоведческих дисциплины). Институт педагогики НАПН Украины, Киев, 2015.

В диссертации рассмотрена научная проблема, которая прежде не была предметом специального исследования, – комплексный анализ обучения обществоведческих дисциплин в технических университетах Украины, определены и охарактеризованы основные тенденции развития, роли и места как составляющей высшего технического образования.

Проведено исследование современного обществоведческого образования в технических университетах как общественно-педагогического феномена, охарактеризована его структура, определена и раскрыта сущность влияния внешних и внутренних факторов на его содержание, выявлены особенности отдельных учебных дисциплин, обусловленные спецификой различных наук.

Целостно, комплексно и системно проведено исследование теории и практики обучения обществоведческим дисциплинам в технических университетах Украины, выделены и охарактеризованы цель, содержание, формы, виды, методы и средства обучения студентов технических вузов обществоведческим дисциплинам.

В процессе исследования разработаны, исходя из требований Государственного стандарта и учебных программ, показатели (индикаторы) обществоведческой (в единстве когнитивной, деятельно-процессуальной, мотивационно-ценностной составляющих) компетентности студентов, определены на их основе критерии определения уровней сформированности составляющих компетентности студентов в обучении отдельных дисциплин;

В результате формирования понятия «методическая система обучения обществоведческим дисциплинам», обоснованы методические условия ее внедрения, среди которых: 1) разнообразие видов учебной деятельности студентов путем предпочтения семинарских, практических занятий, индивидуальной работы перед лекционными занятиями; 2) систематическое использование активных и интерактивных методов во всех видах учебных занятий; 3) последовательная реализация межпредметных связей при изучении

обществоведческих дисциплин, прежде всего, через формирование у студентов сквозных категорий и понятий, системообразующих идей, преемственности в использовании методов обучения; 4) акцентирование внимания на формировании компонентов обществоведческого компетентности (когнитивного, процессуально-деятельностного, мотивационно-ценностного) при определении целей и задач обучения всем дисциплинам; 5) специальная подготовка преподавателей к формированию обществоведческой компетентности студентов технических университетов.

Теоретически обосновано методическую систему обучения студентов обществоведению как упорядоченную целостность, в соответствии с методическими условиями, учебной целью, совокупностью взаимосвязанных и взаимообусловленных методов, форм и средств планирования, организации, контроля и корректировки учебного процесса, направленного на формирование обществоведческой компетентности.

В ходе исследования разработана и экспериментально проверена модель методической системы обучения обществоведческим дисциплинам будущих инженеров.

Учитывая усовершенствование положения об особенностях обучения обществоведческим дисциплинам в технических университетах, разработку концептуальных принципов методической системы обучения обществоведческим дисциплинам в технических университетах, а также инструментария для измерения уровней сформированности компонентов обществоведческой компетентности студентов, дополнительно обосновано эффективную методическую систему обучения обществоведческим дисциплинам в технических университетах.

Актуализирован понятийный аппарат сферы обучения обществоведению, в частности понятия «обществоведческие дисциплины», «методическая система обучения обществоведческим дисциплинам студентов технических университетов», «цель современного обществоведческого образования в технических университетах», «обществоведческая компетентность студентов», «содержание обществоведческого образования в высшей школе».

Ключевые слова: методическая система, обучение обществоведческим дисциплинам, студенты, обществоведческая компетентность будущих инженеров, технические университеты.

Tsipko V. V. A methodical system of teaching the social-sciences disciplines to the students of technical universities. – Manuscript.

The dissertation for the search of the scientific degree of a Doctor of Pedagogical Sciences in specialty 13.00.02 – the theory and methodology of education (History and Social sciences). The Institute of Pedagogic of NAPS of Ukraine, Kyiv, 2015.

The thesis based on analysis of psychological and educational literature reveals complex of concepts and scientific approaches in determining of the theoretical and methodological principles of research. Author characterizes the specific features of teaching the social-sciences disciplines to the students of technical universities.

The basic principles and components of methodical system of teaching the social-sciences disciplines to the students of technical universities were grounded. The situation in popular practice of teaching was found and also the criteria, indicators and levels of the social-science competence of the future engineers were defined.

An efficiency of the author's methodical system of teaching the social-sciences disciplines to the students of technical universities was experimentally verified.

Key words: methodical system, teaching the social-sciences disciplines, students, social-science competence of future engineers, technical universities.